

HADİS MESELLERİ (Mahiyet, Literatür, Örnekler)

GİRİŞ

"Hiçbir peygamberi kendi toplumunun dilinden başkasıyla göndermedik ki, onlara apaçık anlatsın" (İbrahim 14/4), "Onu akıl erdirip anlayasınız diye Arapça olarak indirdik" (Yûsuf 12/2) gibi âyetler, farklı dil ve kültürel özelliklere sahip toplumlara ilâhî

mesajın ulaştırılmasının, ancak kendi dillerini konuşan, içinde yaşadığı toplumun dilini, kültür yapısını bilen, anlayış ve kavrayış derecelerinin farkında olan bir peygamber aracılığı ile mümkün olduğunu göstermektedir. Kur'ân'ın Arapça olarak inmesinin temel sebebi, ilâhî mesajın Arapça konuşan bir topluma gönderilmiş olmasıdır. Tıpkı Yahudilere gönderilen Tevrat'ın dilinin de İbranca olması gibi.

Arap dilinin sahip olduğu kültür, düşünce yapısı, dünyaya bakış ve algılayış biçimi, bu dille ifade edilen bütün metinlere doğal olarak yansımıştır. Bu bakımdan, gerek âyetlerde, gerek Hz. Peygamber'in hadislerinde ortaya konulmak istenen mesajı doğru anlamak, ancak Arap dilinde bulunan lâfızları, bu lâfızların taşıdığı muhtemel manaları, üslûp türlerini, dilin tarih süreci içindeki geçirdiği evreleri de dikkate alarak bilinmesiyle mümkün olabilecektir.

Kur'ân'ın Arap diliyle inmesi, onun ilk açıklayıcısı olan Hz. Peygamber'in ilâhî mesajı Arapça olarak topluma iletmış olması gerçeği, bizi doğal olarak bir başka gerçeğe götürmektedir. O da, Kur'ân ve hadisleri doğru anlayıp kavrama işinin, ilk dönem Arap kültürü, düşüncesi ve dilinden bağımsız olarak gerçekleşemeyeceğidir. Hiç şüphe yoktur ki, gerek Kur'ân, gerek Hz. Peygamber mesajlarını, Arap dili, kültürü ve düşüncesinin o gün yürürlükte olan formlarını kullanarak iletmışlerdir. Bu husus, kutsal metinlerde bir anlatım biçimi olarak kullanılan söz yapılarının, deyimlerin, mecâzî anlatım ve tasvirlerin, metnin anlaşılmasında birinci derecede önemli olduğunu göstermektedir.

Her dilde ve kültürde mevcut olan meselin, Kur'ân'dan önceki semâvî kitaplarda da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Hz. Lokman'ın hikmetli sözlerinin, bilinen en eski mesellerden olduğu söylenebilir.¹ Tevrat'ta "Süleyman'ın Meselleri"

Muhittin UYSAL

Yrd. Doç. Dr., Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi
Hadis Öğretim Üyesi

¹ Bedrettin Çetiner, "Mesel", *DİA*, XXIX, 299.

bölümünün az sayılamayacak bir yer işgal etmesi,² ayrıca İncil'de mesel üslûbunun ağır basması ve Hz. İsa'nın mesel vererek konuştuğu göz önüne alınırsa, semâvî dinlerin hemen hemen tamamının dilinin, yoğun bir "sembol ve mesel dili" olduğunu kolayca kabul ederiz.

Örnekler vererek, benzetmelerden yararlanarak anlatma üslûbu, tarih boyu bütün milletlerde görüldüğü gibi, İslâm'ın ilk muhatabı olan Araplar tarafından da kullanılmıştır. Hatta Ahmed Emîn'in (1373/1954) kanaatine göre, mesel kullanımı Arapların kültür ve mizacına uygun düşen bir anlatım üslûbu olduğu için, bu alanda başarılı olup birçok eser bırakmışlardır. Çünkü mesel, geniş bir hayal ve derin bir araştırma yerine, daha çok hayata dair yerel tecrübeler gerektiren bir üslûptur.³ Bize göre Emîn'in bu tespiti, bizdeki atasözü karşılığı olan "veciz mesel" için geçerlidir. Bir başka çeşidi olan "mufassal/kıyâsî meseller"de, hayal, ufuk ve terkip gücü gereklidir. Kur'ân ve Hadis meselleri söz konusu olunca, özellikle bu ikinci tür meseller akla gelir.

Belâğatın zirvesi kabul edilen Kur'ân'da temsîlî anlatım üslûbu daha ilk asırlardan itibaren bazı ilim adamlarının dikkatini çekmiş ve *Emsdü'l-Kur'ân* adlı eserler kaleme alma yoluna gitmişlerdir. Elbette "*Beni Rabbim eğitti ve eğitimimi güzel yaptı*"⁴ diyen bir peygamberin, Kur'ân'daki bu anlatım üslûbundan etkilenmemesi düşünülemezdi. Gerçek şu ki, Hz. Peygamber birçok hadislerinde bu anlatım tarzını kullanmış, tıpkı Kur'ân mesellerinde olduğu gibi, hadislerde geçen meselleri toplama yoluna giden bilginler tarafından *Emsdü'l-Hadîs* literatürü oluşturulmuştur.

Bütün bu ilmî çabalar, gerek Kur'ân, gerek Hadis mesellerinin, Allah ve Resûlü tarafından bir anlatım üslûbu olarak, mesajı etkili ve dikkat çekici bir tarzda iletmenin aracı olarak ortaya konulmuş olmasıyla doğrudan ilgilidir.

² *Kitab-ı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit)*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1997, s. 620-650.

³ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 10. bsk. Dâru'l-kitâb el-Arabî, Beyrut, 1969, s. 64.

SÜİFD / 23 ⁴ Hz. Peygamber bu sözü Hz. Ebû Bekir kendilerine "Ey Allah'ın Rasûlü! Araplar arasında dolaştım, onlardan fâsih olanları dinledim, sizden daha fâsihini duymadım, sizi kim eğitti?" diye sorması üzerine ifade etmişlerdir. Bilgi için bkz. M. Sâdik er-Râfi'î, *l'câzû'l-Kur'ân ve'l-belâğatü'n-nebeviyye*, 8. bsk. s. 333. Hadis için bkz. İbnü's-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mensûr, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstımlâ*, Dâru'l-kütüb el-İlmiyye, Beyrut, ty. s. 1. Hadisin sıhhatiyle ilgili olarak Ebu'l-Fadl Muhammed b. Nâsir es-Selâmî (550/1155) ve Süyûtî 911/1505) ve "sahîh" olduğunu söylerken; İbnü'l-Cevzî (597/1201) onu vâhiyât arasında zikrederek zayıf saymış; İbn Asâkir (571/1113) "senesinde zayıf râvî bulunmaktadır"; Zerkeşî (794/1392) "mânâsı sahîh, fakat sahîh bir tarîkten gelmemiştir"; İbn Teymiyye (728/1328) "sâbit bir senedi bilinmiyor" demiş, Sehâvî (902/1496) ona katılmış; İbn Hacer (852/1448) "garîb" demişlerdir. Bilgi için bkz. Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn b. Abdîrahman, *el-Mekâsîdül-hasene*, thk. Abdülhay Muhammed es-Siddîk-Abdülvehhâb Abdüllatîf, Mısır, 1956; s. 30; Münâvî, Abdürrâûf, *Feydu'l-kadîr*, Dâru'l-fikr, Beyrut, ty. I, 224. Elbânî (1996) de rivayetin "zayıf" olduğunu söylemiştir. Bilgi için bkz. Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *el-Câmiu's-sağîr ve ziyâdetüh*, I, 127 (1262); a. mlf, *Silsiletü'l-ehâdîs ed-da'îfe*, I, 173 (72).

Bu gibi mülâhazalarla, bu makalemizde, hadislerde mesel konusunu, örnek metinler ışığında bir nebze aydınlatmaya ve "mesel üslûbu"nun dil, kültür, düşünce ve eğitim hayatımıza yansımalarını tespit etmeye çalışacağız.

I. MESEL

Konuya girmeden çalışmamızı ilgilendiren önemli kaynaklarından bazılarına, kronolojik olarak işaret etmek faydalı olacaktır.

1. Hadis Meselleri Literatürü

Tespitlerimize göre, doğrudan olmasa da, konuyla ilgili ilk eser, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (224/838) *Kitâbü'l-emsâl*'i olmuştur. Konularına göre tasnif edilen eser, meselleri bütün yönleriyle ele almakta ve konusunda ilk sayılmaktadır. Ebû Ubeyd söz konusu eserinde, baş tarafta on yedi, başka yerlerine dağılmış olarak kırka yakın hadisi kullanmıştır. Eseri, Ebû Ubeyd el-Bekrî (?) *Faslü'l-mekâl fi şerhi kitâbi'l-emsâl* adıyla şerh etmiştir.

Hadis mesellerinin Kütüb-i sitte adı verilen altı hadis mecmuasının çeşitli bölümlerine dağılmış olarak nakledildiği kesindir. Ancak bunlar arasında Tirmizî (279/892), *Kitâbü'l-edeb*'inde "*Ebvâbü'l-emsâl an rasûlillâh*" adıyla özel bir bâb açmış ve burada 14 rivayet nakletmiştir.

Konuyla ilgisi olan bir diğer eser, hem sūfî hem muhaddis kişiliğiyle tanınan Hakîm et-Tirmizî (295/908)'ye ait *el-Emsâl mine'l-Kitâb ve's-Sünne* adlı eserdir. Eserde, daha ziyade ahlâk konuları üzerine yirmi dört âyet meseli, yirmi dokuz hadis meseli ve yüz seksen beş adet de hukemâ tarafından söylenmiş mesel bulunmaktadır. Eserde geçen mesellerin neredeyse tamamı "kıyâsî mesel" örneğidir.⁵

Emsâlü'l-hadîs kaynakları içinde sadece hadis mesellere tahsis edilmiş, hacimli ve derli toplu eser Râmhürmüzî'nin (360/971) *Kitâbü emsâli'l-hadîs el-mervîyye ani'n-nebî* adlı kitabıdır.⁶ Râmhürmüzî, bu eserde sadece tespit ettiği hadis mesellerini sıralamakla yetinmemiş, 137 adet meseli yedi cüz halinde, âyetler, şâhit rivâyetler ve şiirlerle destekleyerek şerh etmiştir. İnceleme imkânı bulduğumuz Ahmed Abdülfettâh Temmâm neşrinde, eserde geçen, âyet numaraları, hadislerin geçtiği hadis ve dil kaynakları gösterilmiş, senetlerde geçen bazı râvîler ve gerek duyulan yerlerde bazı isimler kısaca tanıtılmıştır.

⁵ Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *el-Emsâl mine'l-Kitâb ve's-sünne*, thk. es-Seyyid el-Cemîlî, Dâru İbn Zeydün-Dâru Üsâme, Beyrut-Dimeşk, ty.

⁶ Râmhürmüzî, Ebu'l-Hasen b. Abdirrahman b. Hallâd, *Kitâbü emsâli'l-Kur'ân el-mervîyye ani'n-nebî*, I. bsk. thk. Ahmed Abdülfettâh Temmâm, Müessesetü'l-kütüb es-sekâfiyye, Beyrut, 1988.

Yalnız hadis mesellerine hasredilen, bir başka kaynak, Ebu's-Şeyh el-İsbahânî (369/979)'nin *Kitâbü'l-emsâl fi'l-hadîs en-nebevî* adlı eseridir.⁷ Abdülalî Abdülhamîd tarafından neşri yapılan kitapta 373 hadis meseli sıralanmış, ayrıca rivayetlerin kaynak değeri ve sıhhatlerine ilişkin bilgilere dipnotlarda yer verilmiştir. Eserde Türk atasözlerini andıran ve "veciz mesel" adı verilen mesel türü kısa hadisler ile "kıyâsî mesel" tanımına uygun düşen örnekler yanı yana diyebileceğimiz oranda sıralanmıştır.

Öte yandan Ebu'l-Hasen Ali el-Mâverî (450/1058)'nin *el-Emsâl ve'l-hikem* adlı eserinde de çok sayıda hikmetli söz ve şiir yanında, 300 hadis meseli bulunmaktadır.

Ayrıca doktora çalışması olarak hazırlanan ve bilâhare kitap olarak basılan Muhammed Câbir Feyyâz el-Alvânî'ye ait *el-Emsâl fi'l-hadîs en-nebevî* adlı çalışma; Muhammed el-Ğaravî'nin *el-Emsâlü'n-nebeviyye'si*; Ukkâşe Abdülmennân et-Tıybî'nin *es-Sahîhu'l-Müsned fi'l-emsâl ve'l-hikem'i*; yine yüksek lisans tezi olarak hazırlanan Fevzî Abdülazîm Raslân'a ait *el-Emsâl fi's-sünneti'n-nebeviyye ve eseruhâ fi'd-da've ilâllah*; Yahyâ b. Abdullah el-Muallimî'nin *el-Emsâl ve's-şevâhid fi'l-hadîsi's-şerîf adlı* eserleri, Yaşar Kandemir'in atıf yaptığı yeni çalışmalardan bazılarıdır.⁸

Bu küçük tespitlerden sonra kelimenin sözlük ve terim anlamı üzerinde durabiliriz.

2. Mesel Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları

Kelimenin sözlükte bizim çalışmamıza en çok ışık tutan anlamı, "bir şeyin benzeri" anlamıdır.⁹ "Mesel, misl, mesîl" (مَثَلٌ، مِثْلٌ، مِثْلٌ) kelimeleri ile "şebah, şibh, şebîh" (شَبَاهٌ، شِبْهٌ، شَبِيهٌ) kelimeleri arasında, tam bir paralellik (korelasyon) söz konusudur ve hepsi de "bir şeyin benzeri" anlamına gelmektedir. "Mesîl" (مِثْلٌ) kelimesi, bu anlamı dışında ayrıca "nazîl", "erdemli kişi" anlamına da gelmektedir.¹⁰

Çoğulu "emsâl" (أَمْثَالٌ) gelen "mesel" (مَثَلٌ), "benzer" anlamı dışında, "delil, hüccet, bir şeyin vasfı ve özelliği, ölçü, ibret, hâl, sîret, durum, kısas, ibret almayı

⁷ Ebu's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer el-İsbahânî, *Kitâbü'l-emsâl fi'l-hadîs en-nebevî*, 1. bsk. thk. Abdülalî Abdülhamîd, ed-Dâru's-selefiyye, Bombay, 1982.

⁸ Emsâlü'l-hadîs kaynakları hakkında daha fazla bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Mesel-Hadîs kısmı", *DJA*, XXIX, 297-299.

⁹ İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemü'l-mekâyis fi'l-luğa*, 1. bsk. thk. Şihâbüddîn Ebû Amr, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1994, s. 974; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, ty. XI, 610.

¹⁰ Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, 2. bsk. Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1987, s. 951; Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed Murtezâ, *Tâcü'l-arûs fi şerhi cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut, 1306, XV, 680, 681.

sağlayan bir ceza vermek" anlamlarında da kullanılmaktadır.¹¹ Çoğulu "emsâl" (أمثال) şeklinde gelen "misl" (مثل) kelimesi "benzer, denk, küfûv, eş" gibi anlamlara gelirken; çoğulu (أمثلة) şeklinde gelen (مثال) kelimesi ise "mesel, denk, benzer, örnek, numune" gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Doğrusu çoğulu "müsûl" (مثول) şeklinde gelen "mesel" (مثل) kelimesi de konumuzla çok yakından ilgili görünmektedir. Nitekim bu kökten türeyen (مثال), "biçim verilerek ayağa dikilen şey, heykel" anlamına gelmektedir. Sözlükte "dikilmek, ayakta durmak, biçimlenmek" anlamlarına gelen bu kelime ile, mecazî olarak, "hayalî veya soyut şeylerin göz önünde canlandırılıp dikilmesi" anlamı da kastedilmektedir. Kur'ân'da geçen (فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا فُتَمِيلًا لَهَا بِشَرَا سَوِيًّا) = "Ona Cibrâil'i göndermiştik de, o da onun için (Meryem) eksiksiz bir insan biçiminde görünmüştü" âyeti¹² bu hususa ışık tutacak keyfiyettir.

Râğıb el-İsfahânî (502/1108), bu kökten kelimelerin birçoğunun anlamına işaret ettiği eserinde, ağırlık verdiği anlam, "iki şey arasında herhangi bir yönden bulunan benzerlik" anlamı olmuştur. Onun görüşüne göre, mesel kelimesindeki "benzerlik" anlamı, Arap dilinde aynı anlama gelen diğer kelimelerden daha kapsamlıdır. Örnek olarak "nidd" (ند), sadece "özde benzerliği", "şibh" (شبهه) sadece "nitelikte benzerliği", "müsâvî" (مساوي) sadece "nicelikte benzerliği", "şekl" (شكل) yalnız "miktar ve boyutta benzerliği" ifade ederken; "misl" (مثل) bu sayılanların tamamında benzerliği ifade etmektedir. Nitekim Allah, kendine hiçbir şeyin benzemediğini ifade buyurduğu âyette¹³ bu kelimeyi kullanmıştır.¹⁴ Âsım Efendi (1235/1820)'nin verdiği bilgiye göre mesel 'bir şey diğer bir şeyin benzeri olmak veya bir şeyi bir diğer şeye benzetmek'¹⁵ anlamına gelmektedir.

Ahmed Emîn (1373/1954) de, bazı ilim adamlarının, mesel kelimesinin İbranca'daki "yaygın hikmet, anlamlı kısa hikâye ve masal" gibi anlamlara gelen "meşel" (مشل) kelimesinden alındığına dair bir görüşe sahip oldukları bilgisine dikkat çekmiştir.¹⁶

Buraya kadar verilen bilgilerden şöyle bir sonuç çıkarmamız mümkündür:

SÜİFD / 23

77

¹¹ Cevherî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Hammâd el-Fârâbî, *es-Sıhâh Tâcû'l-lüğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr, Attâr, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Mısır, ty. V, 1816; Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ahmed Halefullah, Mısır, 1970, s. 700- 702; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 610; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, 951; Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, XV, 680, 681; Âsım Efendi, *el-Okÿânûsü'l-basîr fî tercemeti'l-Kâmûs el-muhîr (Kâmûs Tercemesi)*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1305, IV, 83.

¹² Meryem 19/17.

¹³ Şûrâ 42/11.

¹⁴ Râğıb el-İsfahânî, el-Huseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, Mısır, ty. s. 701.

¹⁵ Âsım Efendi, *el-Okÿânûsü'l-basîr (Kâmûs Tercemesi)*, IV, 84.

¹⁶ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 60.

"Örnek, misal, benzer" anlamları, mesel kelimesinin en yaygın anlamıdır. Çünkü her meselde gizli-açık bir benzetme söz konusudur. Özellikle âyet ve hadis mesellerde "hâl, durum ve sîret" anlamına uygun olarak, geçmiş kavimlerin halleri, inkârcı tutum ve davranışları, bu yüzden başlarına gelen belâ ve musibetler, genellikle mesel-kıssa formu içinde anlatılmıştır. Tarihte yaşamış bazı kavimlerin hayat hikâyelerinin ve akıbetlerinin anlatıldığı âyet ve hadislerde mesel "ibret" anlamında kullanılmıştır. Yine âyet ve hadislerde geçen bazı meseller ise, bir şeyin sıfat ve özelliklerini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, aynı kökten tef'îl babında kullanılan "temsîl" (تمثيل) ise, sözlükte 'örneklendirme, örnek verme' anlamlarıyla karşılanmaktadır. Bu kelime (ب) harf-i cerriyle birlikte kullanıldığında "atasözü ve hikâye ile örneklendirme veya bir şeyi diğerine benzetme" anlamında kullanılmaktadır. Yine aynı asıldan "imtisâl" (الإمتثال) ve "temâsül" (التماثل) kelimelerinin de "bir meseleyi örnek vererek veya kıssa yoluyla anlatma"¹⁷ mânâsına geldikleri kaydedilmiştir.

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre, gerek *mesel*, gerek *temsîl* kelimesiyle, Türkçe'de kullanılan "darb-ı mesel" ifadesiyle anlatılmak istenen anlamlar kastedilmektedir. Bu anlamıyla mesel konunun, duruma uygun düşen teşbih ve temsiller yardımıyla anlatılması demektir. Nitekim Osmanlılar döneminde, özellikle Dîvân Edebiyatı'nda *mesel*, ya da *darb-ı mesel*, 'duruma uygun misal getirmek ve misalin vurgulaması' anlamında kullanılmıştır.¹⁸

Bir konuyu mesel/temsîl/darb-ı mesel yoluyla anlatma, hangi çeşidiyle olursa olsun, hiç şüphesiz etkili bir anlatım biçimidir. Edebî temsil, bilinen beyan türlerinin en etkili kabul edilmektedir. Nitekim İbn Abdîrabbih (328/940), "mesellerin sözün nakşı, lâfzın özü ve manaların süsü" olduğunu söylemiş; onların "şiiirden daha kalıcı ve hitabelerden daha üstün" olduğunu bu yüzden de "hiçbir şeyin onlar kadar yaygın hale gelmediğini" kaydetmiştir.¹⁹ Yine belâğat alanındaki çalışmalarında ünlü Abdülkâhir el-Cürcânî (471/1079), temsil tarzında anlatılan manaların, önem kazandığı, tesir gücünün arttığı, kalplerin derinliklerine nüfuz ederek, insanları sevmeye zorladığı konusunda ilim adamlarının görüş birliği içinde olduklarına temas etmiş;²⁰ temsîlin her tür anlatım biçimi için en önemli tercih olduğuna dikkat çekerek, onun övgüde, yergide, iknada, övünmede, özür dile-

¹⁷ Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, XV, 682; Âsım Efendi, *el-Okyânûsü'l-basît (Kâmûs Tercemesi)*, VI, 83.

¹⁸ Numan Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003, s. 25.

¹⁹ İbn Abdîrabbih, Ebû Amr Ahmed b. Muhammed, *el-İkdü'l-ferîd*, Hz. Ahmed Emîn-İbrahim İbyârî-Abdüsselâm Hârûn, Kahire, 1968, III, 63; Sözün orijinali için bkz. Numan Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, s. 24.

²⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğâ fî ilmi'l-beyân*, I. bsk. thk. Muhammed Reşîd Rızâ, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2002, s. 92, 93.

mede ve vaazda en etkili yöntem olduğunu güçlü ve vurgulu cümlelerde dile getirmiştir.²¹

Meseller, hikmetli, veciz ve kalıp haline gelmiş sözler olup bir vakia veya olayın benzeri olan halk düşüncesini veya felsefesini dile getirir ve mutlaka bir hüküm içerirler. Onlarla bir hâdisenin mahiyeti tarif edilir veya benzeri tasvir edilir. Geçmişte meydana gelmiş benzer bir olayla hâlihazırdaki olayın sonucunun nereye varacağı insanların gözleri önüne serilir. Böylece insanlara nasihat ve tavsiyede bulunulur. Bazen da insanlar bu misallerle teselli edilir.²²

Meselde asıl olan teşbih ve temsildir. Lâfızlarının az ve öz olması şarttır. Söz veya konuşmayı delillendirme amacı taşır. Ayrıca 'hikmet' bir hakîm, filozof veya benzeri kişiler tarafından söylenirken; mesel, toplumu oluşturan herhangi bir kişi tarafından söylenmiş olabilir.²³ Bu bakımdan 'hikmet' adı verilen kibâr-ı kelâm-la 'mesel'i karıştırmamak gerekir. Her hikmetli söz mesel olmayabilir. Nitekim Ebû Hilâl el-Askerî (395/1005)'ye göre, hikmetli bir sözün mesel sayılabilmesi için, insanlar arasında yaygınlaşması ve meşhur hale gelmiş olması gerekir.²⁴ Abdülmecîd Katâmiş'a göre ise mesel, 'din ve dünya işleriyle ilgili olarak kısa cümlelerle ifade edilmiş ve zamanla insanlar arasında meşhur olmuş veciz sözlerdir.²⁵ Katâmiş bu tanıma uygun olarak, (السر أمانة) = "Sır emanettir"; (العدة عطية) = "Söz yerine getirilmelidir"; (رب قول أشد من قول) = "Nice söz vardır ki, hücumdan daha etkilidir"; (معادة العاقل خير من مصادقة الأحمق) = "Akıllı kişinin düşmanlığı, ahmak kimsenin dostluğundan daha iyidir" ve benzeri bir kısmı Türkçe'de de kullanılan bazı örnekler ortaya koymuştur.²⁶

Mesel hakkında Zemahşerî (538/1144) de düşüncesini şu cümlelerle dile getirmiştir: "Mesel, özel bir olay karşısında söylenen veya bilâhare benzer durumları örneklendirme amacıyla kullanılmasıyla insanlar arasında meşhur olan ve birçok hikmetleri ihtiva eden sözlere denir. Bu sözler ilk söylendiklerinde bir parça garabet taşısalar ve bir bilmece özelliği ihtiva etseler de, o şekliyle ezberlenerek lâfzı değışmeden daha sonraki zamanlara intikal etmesi gerekir".²⁷

Taşköprülüzâde (968/1561)'nin tanımı daha da açıktır: "Mesel, heyet-sebep-zaman ve mekân itibarıyla özel bir topluluk içinde meşhur ve belîğ bir

²¹ Cürçânî, a. g. e. s. 97, 98. Aynı bilgi için bkz. Muhammed Receb el-Beyûmî, *el-Beyânü'n-nebevî*, I. bsk. Dâru'l-vefâ li'-tibâ'a, Dwfaun, 1987, s. 234.

²² Taceddin Uzun, *Arap Dilinde Meseller*, Konya, 1996, s. 12, 13.

²³ Abdülmecîd Katâmiş, *el-Emsâl el-Arabiyye*, I. bsk. Dâru'l-fikr, Dimeşk, 1988, s. 18.

²⁴ Ebu's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer, *Kitâbü'l-emsâl fi'l-hadîs en-nebevî*, I. bsk. Dâru's-selefiyye, Bombay, 1982. I, 11; Aynı bilgi için ayrıca bkz. Abdülmecîd Katâmiş, a.g.e. s. 19.

²⁵ Abdülmecîd Katâmiş, *el-Emsâl el-Arabiyye*, s. 159.

²⁶ Abdülmecîd Katâmiş, *el-Emsâl el-Arabiyye*, s. 18, 19.

²⁷ Ebu's-Şeyh, *Kitâbü'l-emsâl fi'l-hadîs en-nebevî*, I, 10.

kimseden duyulup, daha sonraki zamanlara tevatür yoluyla nakledilen sözlerdir. Bunların lâfızları fasih ve belîğ olması sebebiyle manalarının da zor anlaşılır olması gerekir".²⁸

Mesel kelimesinin anlamları ve kısaca ortaya çıkışı hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra, konunun Hz. Peygamber'i ilgilendiren yönüne ve hadislerde mesel konusuna geçebiliriz.

3. Mesel Çeşitleri

Arap edebiyatında meseller yapılarına göre "veciz, kıyâsî ve hurâfî" olmak üzere üç kısma ayrılarak incelenmiştir.²⁹ "Veciz meseller", halk arasında genellikle kısa vecizeler şeklinde yaygın olarak kullanılan, Türkçe'de "atasözü" adı verdiğimiz tümcelerdir. Mutlak anlamda mesel denilince ilk akla gelen mesel türü budur.

İki örnekle bu tür meselin anlamı, doğuşu, gelişmesi ve insanlığın kültür hayatına girişi hakkında bir parça daha açılım vermemiz faydalı olacaktır:

(الصيف ضيعت اللبن) = "Sen sütü yaz mevsiminde kaybettin" sözü ve söyleniş sebebi, mesel kültürü ve ortaya çıkışı hakkında yeterli ipucu verecek niteliktedir. Mesel kaynaklarının bildirdiğine göre, Dahtenûs bt. Lakît b. Zürâre isimli bir hanım, yaşlı kocası Amr b. Udâs'dan hoşlanmamış, bunun üzerine o da kendisini boşamıştı. Hanım sonra genç ve yakışıklı bir koca ile evlenmiş, ancak vuku bulan bir kıtlık sebebiyle yeni kocasıyla da sıkıntılı günler başlamıştı. Bunun üzerine hanım eski kocasına adam gönderip süt isteyince, eski koca "Sen sütü yazın kaybettin" cevabını vermiş.³⁰ Bu söz artık o günden itibaren, elde etme imkânını daha önce kaybettiği bir şeyi isteyenler için mesel haline gelmiş ve zamanla bu söz mesel olarak, insanlığın kültür ve düşünce hayatına mal olmuştur.

Yine (قطعت جهيزة قول كل خطيب) = "Cehîze bütün hatiplerin sözünü kesip attı" şeklindeki söz, eşraftan sözüne itibar edilen hatip kişiler, aralarında kan davası bulunan iki kabileden yakınları öldürülen kişi yerine karşı taraftan da bir başkası

²⁸ Taşköprülüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevdu'âtî'l-ülûm*, Dâru'l-kütüb el-ilmiyye, Beyrut, 1985, I, 247.

²⁹ Abdülmecîd Katâmiş, *el-Emsâl el-Arabiyye*, s. 135.

³⁰ İbnü's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk, *İslâhu'l-Mantık*, 4. bsk. thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdüsselâm Hârûn, Dâru'l-ma'ârif, Kahire, 1949, s. 288; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğdî*, 2. bsk. thk. Semîr Câbir, Dâru'l-fıkr, Beyrut, ty. VI, 228; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitabü cemherati'l-emsâl*, 2. bsk. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim-Abdülmecîd Katâmiş, Beyrut, 1982, I, 324, 567; Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, ty. II, 68; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Müsteskâ fi emsâli'l-Arab*, 2. bsk. Dâru'l-kütüb el-ilmiyye, Beyrut, 1987, I, 329; Ebû Abdîrahman Celâleddîn es-Süyûtî, *el-Müzhir fi ilmi'l-lüğa ve envâ'ihâ*, I. bsk. thk. Fuâd Ali Mansûr, Dâru'l-kütüb el-ilmiyye, Beyrut, 1998, I, 376. Gönderilen kişi Amr'ın cevabını bildirince, hanım yeni kocasının omzuna vurarak (هذا ومدفه) = "Şu ve su katılmış sütü daha iyidir" demiş zamanla bu söz de mesel haline gelmiştir. Bilgi için bkz. Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, II, 68.

öldürülmesin diye, öldürülenin kabilesini diyete razı etmek için uğraşırken, bu kabileden Cehîze isimli bir cariyenin fırlayıp katili öldürmesi üzerine, orada bulunan biri tarafından söylenivermiş bir sözdür.³¹ Artık bu söz, o tarihten itibaren, sözün fayda vermediği, bir anlamda sözün bittiği, işi kestirip atan durumlar için mesel olmuştur.

Bu şekilde belli söz kalıplarıyla kuşaktan kuşağa nakledilen bu sözlerin filolojik ve edebî özelliklerinin başında, değişmez kalıp ve klişeleşmiş ifade olmaları gelir. Meselin aslî formu ne ise, her yerde ve herkes tarafından bu form korunarak tekrar edilir. Bu form cinsiyete ve sayıya göre, ikile ve çoğula göre değiştirilemez. Hatta mesel, lügat, sarf ve nahiv kurallarına aykırı da olsa aynen korunur. Aslî formun korunma zarureti sebebiyle meselerde lügat ve gramer kurallarına aykırılığa ve kıyas dışı hususlara sıkça rastlanır.³²

Sonuçta bu çeşit meselde, ortaya konan lâfza takılıp kalmak, kişiyi yanlış anlamlara götürebilir. Asıl anlam söz kalıbının altında, deyim yerindeyse arka plânındadır. Çoğu zaman da anlatılmak istenen şeyin, sözün lâfzının işaret ettiği olaya benzerliğindedir.

İkinci mesel türü "*kıyâsî meseller*"dir. Âyet ve hadislerde daha yaygın olarak örnekleri görülen mesel çeşitleridir. Bazı soyut kavramları ve fikrî ağırlığı bulunan konuları tasvir, temsil ve teşbih yoluyla açıklamaya çalışan ve genellikle tablounun tabloya, bazen de iç içe tabloların tablolara benzetildiği mesellerdir. Bunlar âyet ve hadislerde genellikle (مثل.....كمثل) kalıbıyla nakledilmektedir.³³

"*Hurâfî meseller*" ise, çoğunlukla hayvanlar olmak üzere, insanlar dışındaki diğer varlıklar konuşturularak kurgulanmış eğlendirici kısa hikâyelerdir. Bunlarda amaç, daha ziyade çocukların ahlâk ve davranış eğitimlerine katkı sağlamadır. Bu tür meselerde olayın akla uygunluğu ve gerçekliği söz konusu değildir. Bu sebeple Araplar, bu çeşit mesellere "*ekâzîbü'l-Arab*" (أكاذيب العرب) = "Arapların yalanları" ve benzeri isimler vermişlerdir.³⁴ Mesellerin bu türü, çalışmamızın kapsamı dışındadır.

SÜİFD / 23

4. HADİS MESELLERİ

81

Elbette "*Muallim olarak gönderildim*"³⁵ buyuran bir Peygamber'in böyle bir üslûba uzak kalması düşünülemezdi. Hz. Peygamber'in, ifade etmek istediği bazı konuları temsil yoluyla anlattığını ortaya koyan çok sayıda hadisleri bulunmaktadır.

³¹ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, II, 91; Zemahşerî, *el-Müsteskâ fî emsâli'l-Arab*, II, 197.

³² İsmail Durmuş, "Mesel", *DİA*, XXIX, 296.

³³ Abdülmecîd Katâmîş, *el-Emsâli'l-Arabiyye*, s. 135; M. Yaşar Kandemir, "Mesel", *DİA*, XXIX, 293.

³⁴ Bilgi için bkz. Abdülmecîd Katâmîş, *el-Emsâl el-Arabiyye*, s. 31-35; Taceddin Uzun, *Arap Dilinde Meseller*, s. 30; M. Yaşar Kandemir, *a. g. m. DİA*, XXIX, 294.

³⁵ İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

Abdullah b. Amr b. 'Âs (65/684)'ın, "Hz. Peygamberden bin mesel öğrenip ezberledim" sözü³⁶ Hz. Peygamber'in bu forma uyan sözlerinin çokluğunu göstermektedir. Elbette, temsil yoluyla anlatım, her düzeyden insan için daha rahat anlama imkânı sunar. Mahiyeti itibarıyla mücerret diye nitelendirilecek konular, temsil yoluyla somut ve daha anlaşılır bir hale getirilmiş olur.

a. Hadislerde Veciz Mesel Örnekleri

Kendi dilimizde 'atasözü' adı verdiğimiz bu deyişlerin Hz. Peygamber'in (s.a.) hadisleriyle ilişkilendirilmesi mümkün müdür? Efendimiz'in (s.a.) hadislerinde bu tür söz örnekleri bulabilir miyiz? Hadislerin mesel edebiyatına bir katkısı olmuş mudur? Daha farklı bir ifadeyle, bugün başta Arapça ve Türkçe olmak üzere İslâm toplumlarında konuşulan dillerde, hadislerde söz kalıbı olarak geçen ifadelerden mesel veya atasözü haline dönüşmüş olanlar tespit edilebilir mi?

Bizim araştırmalarımıza göre bu soruların hepsine verilecek cevap "evet"tir. Çünkü Hz. Peygamber'e ait bu formata uygun çok sayıda hadisi birçok fûrû-i hadis kitabında bulmak mümkündür. Burada bunlardan tespit edebildiklerimizin bir dökümünü yapmamız, konumuzun aydınlatılması açısından yararlı olacaktır. Bu üslûp ve ölçüye uygun rivayetleri, hadis mecmualarında ve mesel literatüründe geçtikleri yerlere işaret ederek sunmak istiyoruz:

الناس معادن = "İnsanlar madenler (gibi)dir";³⁷ المرء مع من أحب = "Kişi sevdiği ile beraberdir";³⁸ أسلم تسلم = "Müslüman ol ki, selâmet bulasın";³⁹ الناس سواء كأسنان المشط = "İnsanlar tarağın dişleri gibi eşittir";⁴⁰ اتق الله حيث كنت = "Nerede olursan ol, Allah'tan kork!";⁴¹ المستشار مؤتمن = "Müşteşâr, kendisine itimat edilen kişidir";⁴² الحياء لا يأتى إلا بخير = "Hayâ, ancak iyilik getirir";⁴³ الكلمة الطيبة صدقة = "Tatlı ve hoş söz, sadakadır";⁴⁴ إذا لم تستح فاصنع ما شئت = "Utanmazsan dilediğini yap!";⁴⁵ كل معروف صدقة = "Her iyilik sadakadır";⁴⁶ اليد العليا خير من اليد السفلى = "Veren el, alan elden

³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 203; Râmhürmüzî, *Kitâbü emsâli'l-hadîs*, s. 9; Heysemî, Nûreddîn Ali b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, Beyrut, 1982, VIII, 264; Abdülmeccid Katâmiş, *el-Emsâli'l-Arabiyye*, s. 159.

SÜİFD / 23 ³⁷ Buhârî, *Menâkıb*, 25; Müslim, *Fedâilü's-sahâbe*, 199; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. bsk. Beyrut, 1929, II, 257.

³⁸ Buhârî, *Edeb*, 96; Müslim, *Birr*, 165; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 104, IV, 107.

³⁹ Buhârî, *Bed'ü'l-halk*, 6; Müslim, *Cihâd*, 74; İbn Mâce, *Mukaddime*, 10; Ahmed, *Müsned*, I, 263, IV, 257.

⁴⁰ Rivayeti İbn Lâî (398/1008), *Mekârimü'l-ahlâk* adlı eserinde kaydetmiştir. Bilgi için bkz. Süyûtî, *Menâhîlü's-safâ*, 49; Mesel için bkz. Abdülmeccid Katâmiş, *el-Emsâli el-Arabiyye*, 161.

⁴¹ Dârimî, *Rikâk*, 74; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 54.

⁴² Ebû Dâvûd, *Edeb*, 114; Tirmizî, *Zühd*, 39, 63; İbn Mâce, *Edeb*, 37; Dârimî, *Siyer*, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 274; Abdülmeccid Katâmiş, *el-Emsâli el-Arabiyye*, 161.

⁴³ Buhârî, *Edeb*, 77; Müslim, *Îmân*, 60; Abdülmeccid Katâmiş, *el-Emsâli el-Arabiyye*, 161.

⁴⁴ Buhârî, *Edeb*, 34, *Zekât*, 9, *Menâkıb*, 25, *Rikâk*, 49, 51; Müslim, *Zekât*, 67, 68; Nesâî, *Zekât*, 63; Dârimî, *Zekât*, 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 256, 258.

"Her iyilik sadakadır";⁴⁶ اليد العليا خير من اليد السفلى = "Veren el, alan elden daha hayırlıdır";⁴⁷ من لم يشكر الناس لم يشكر الله = "İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a şükretmez";⁴⁸ من لم يرحم لا يرحم = "Merhamet etmeyene merhamet edilmez"⁴⁹; لا يقضين حكم بين اثنين وهو غضبان = "Hakem öfkeli iken iki kişi arasında kesinlikle hüküm vermesin"⁵⁰; النائب من الذنب كمن لا ذنب له = "Günahattan tevbe eden kişi günahı olmayan kişi gibidir"⁵¹; الدال على الخير كفاعله = "İyilik yapılmasına önyak olan kişi, bizzat onu yapan gibidir."⁵²

Konuyla ilgili yapılan araştırmalar, âyet ve hadislere dayanan pek çok mesel olduğu gibi, başta Hz. Ali olmak üzere, İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, Muâviye, Amr b. 'Âs, Ebu'd-Derdâ, Mus'ab b. Zübeyr, Ahnef b. Kays, İbrahim en-Nehâî, Hâlid b. Safvân ve Hasen el-Basrî gibi sahâbe ve tabiîn'in mesel halini almış sözleri bulunmaktadır. Nitekim (إذا جاء القدر عشى البصر) = "Kader gerçekleşince göz görmez hale gelir" meseli Abdullah b. Abbâs'a, (النساء حبايل الشيطان) = "Kadınlar şeytanın tuzaklarıdır" meseli İbn Mes'ûd'a nisbet edilmiştir.⁵³

Öyle anlaşılıyor ki, gerek âyet ve hadislerde geçen mesel örnekleri, gerek bu kabil İslâm büyükleri tarafından dile getirilen meseller, dilden dile hatta toplumdan topluma yayılarak, özellikle İslâm topluluklarının ortak kültürünü oluştur-

→

⁴⁵ Buhârî, Edeb, 78; Ebû Dâvûd, Edeb, 6; İbn Mâce, Zühd, 17; Mâlik, *Muvatta'*, Sefer, 46; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 121, 122, V, 253; Abdülmecîd Katâmiş, *el-Emsâl el-Arabiyye*, 161.

⁴⁶ Buhârî, Edeb, 33; Müslim, Zekât, 52; Ebû Dâvûd, Edeb, 60; Tirmizî, Birr, 45; Ebu's-Şeyh, *Kitâbü'l-emsâl*, 23.

⁴⁷ Buhârî, Rikâk, 11, Zekât, 18; Müslim, Zekât, 94, 95, 96, 97, 106; Ebû Dâvûd, Zekât, 28; Tirmizî, Zekât, 18; Nesâî, Zekât, 50, 52, 53, 60, 93; Ebu's-Şeyh, *Kitâbü'l-emsâl*, 60, 61.

⁴⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 11; Tirmizî, Birr, 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 258, III, 32, IV, 278. Ebu's-Şeyh, *Kitâbü'l-emsâl*, 67.

⁴⁹ Buhârî, Edeb, 18, 27; Müslim, Fedâil, 65, 66; Ebû Dâvûd, Edeb, 145; Tirmizî, Birr, 12.

⁵⁰ Buhârî, Ahkâm, 13; Müslim, Akdiye, 16; Ebû Dâvûd, Akdiye, 9; Tirmizî, Ahkâm, 7; Nesâî, Kudât, 32; İbn Mâce, Ahkâm, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 36-38, 46, 52.

⁵¹ Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Dâru İhyâ'it-türâs el-Arabî, Beyrut, ty. X, 150 (10281), XXII, 306 (775); Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Huseyn, *Şu'abü'l-İmân*, I. bsk. thk. Muhammed Sa'îd Besyûnî, Zağlûl, Beyrut, "410, V, 388 (7040), 436 (7178), 439 (7196); a. mlf., *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 154 (20348, 20349, 20350). Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Beyrut, 1967, IV, 210, 318, VIII, 78, X, 398.

⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 274, 357; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XVII, 226 (628), 227 (629), 228 (631, 632); a. mlf. *el-Mu'cemü'l-evsat*, I. bsk. thk. Mahmûd et-Tahhân, Mektebetü'l-ma'ârif, Riyâd, 1985, III, 34 (2384); Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali et-Temîmî, *Müsned*, I. bsk. thk. Huseyn Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-türâs, Dimeşk, 1984, VII, 275 (4296); Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, VI, 116 (7657) Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 226; Kudâ'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer, *Müsnedü's-Şihâb*, 2. bsk. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, Beyrut, 1986, I, 85 (60, 86). Hadis (من دال على خير فله مثل أجر فاعله) lâfzıyla da rivayet edilmiştir. Bkz. Müslim, İmâra, 133; Ebû Dâvûd, Edeb, I 15; Tirmizî, İlim, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 120, V, 274, 357. Mesel olarak bkz. Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *el-İcâz ve'l-İcâz*, Mektebetü dâri'l-beyân, Bağdat-Dâru Sâdir, Beyrut, ty. s. 3, 4.

⁵³ İsmail Durmuş, "Mesel", *DİA*, XXIX, 295.

mada rol almış ve bir hikmet parıltısı olarak edebiyatı ve düşünce hayatını etkilemeye devam etmiştir.

Geçen örneklerden kolayca anlaşılacağı üzere, özellikle veciz meseller genellikle kısa, özlü, halk arasında yaygınlaşmış, herhangi bir konuda hüküm vermeye yardımcı olacak söz kalıplarıdır. Bunların doğruluğu, âdeta insanlığın tecrübesiyle onaylanmıştır. Bu meseller, doğdukları medeniyete mensup kişiler için öncelikle olmak üzere, neredeyse farklı din ve medeniyete sahip insanlar tarafından bile doğruluğu onaylanabilecek nitelikte sözlerdir. Bu bağlamda, bunların en azından bazılarının, insanlığın kültür, düşünce ve ahlâkını etkilediğini ve insanlığın ortak kültür mirası haline geldiğini kabul etmeliyiz.

Bu tespitlerden sonra artık bir diğer mesel türü olan 'kıyâsî mesel' konusuna geçebiliriz.

b. Hadislerde Kıyâsî Mesel

Abdülmeccid Katâmî Hz. Peygamber'in hadislerinden bu tür meseller için "mufassal meseller" (الأمثال المفصلة) ifadesini kullanmış ve bu bunların, Allah'ın, ödüllendirme veya cezalandırma, haram veya helâl kılma, umutlandırma veya korkutma amacıyla uyarı ve öğüt olarak ortaya koyduğu Kur'ân mesellerinin hadislerdeki karşılığı olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁴

Bu çeşit meseller, herhangi bir fikri ispat için, teşbih ve temsil yoluyla, bir olay veya hikâyenin tablolaştırılarak, âdeta canlı bir tarzda göz önüne serilmesi şeklinde ortaya çıkan söz kalıplarıdır. Dilciler bu tür mesele, 'mürekkep teşbih' (التشبيه المركب) , 'temsil' (التمثيل) ve 'mufassal mesel' (المثل المفصل) gibi adlar vermişlerdir.⁵⁵ Hiç şüphesiz bu başlık altında ele almakta olduğumuz mesel türü, temsili teşbih ve temsili istiâre gibi konulardan tamamen bağımsız değildir.

Bu tür mesellerde, iyi ve sevilmeyen yönleriyle hayvanlar, bitkiler ve nihayet bir bütün olarak içinde yaşanan sosyal çevre malzeme olarak kullanılmıştır. Söz konusu unsurlar, ya benzeyen ya da benzetilen olarak meselde yerini almış, böylece ya bir hikmetin tecellisi, ya da bir tavsiyenin zihinlerde yer edip benimsenmesine hizmet eden sembol ve imgeler olarak hizmet görmüşlerdir.

Konuşmada kullanılan bu tür malzemenin, anlatılanların zihinlere daha kolay yerleşmesinde ve kalıcılığında etkili olacağı açıktır. Hz. Peygamber (s.a.) anlatmak istediklerini, sürekli dinleyicinin yakın çevresindeki malzemeyi kullanarak

⁵⁴ Abdülmeccid Katâmî, *el-Emsâl el-Arabiyye*, 135, 162. Bu tür meselin Kur'ân'daki örnekleri için bkz. Nûr 24/ 35; Nahl 16/75,76, 112; Zümer 39/29; Feth 48/29; Hadîd 57/20; Bakara 2/19, 20, 263; Ra'd 13/17; İbrahim 14/18; Nûr 24/3, 35, 40; Haşr 59/21.

⁵⁵ Abdülmeccid Katâmî, *el-Emsâl el-Arabiyye*, 135, 162. Bu tür meselin Kur'ân'daki örnekleri için bkz. Nûr 24/ 35; Nahl 16/75,76, 112; Zümer 39/29; Feth 48/29; Hadîd 57/20; Bakara 2/19, 20, 263; Ra'd 13/17; İbrahim 14/18; Nûr 24/3, 35, 40; Haşr 59/21.

ifade etmiş, onu tanımadığı bir dünya ile karşı karşıya getirerek, ne demek istediği anlaşılamayan biri konumuna düşmekten kaçınmıştır.

İlimin önemini vurgulamayı istedikleri bir hadislerinde *“Hanginiz sabah erkenden yola çıkarak Akîk ve Buthan’a gidip, oralardaki kıymetli develerden getirmek ister?”* diye, dikkat çekici bir tarzda soruyla söze başladıktan sonra, *“İşte her birinizin her sabah erkenden mescide gidip Kur’ân’dan bir âyet öğrenmesi; Akîk ve Buthan’a gidip çok kıymetli bir deve getirerek ona sahip olmasından kendisi için daha hayırlıdır. Kur’ân’dan kaç âyet öğrenmişse o kadar deveden daha hayırlıdır.”*⁵⁶ buyurmuştur.

Hız. Peygamber’in bu hadislerinde, dikkat çekici bir soruyla konuşmaya başladıktan sonra, dinleyicilerin çok iyi bildikleri bir coğrafyadan bazı mekân isimlerini, orada bulunan ve herkesin sahip olmaya can attıkları Akîk ve Buthan develerini anarak, ilim öğrenmenin, onlara sahip olmaktan bile kıymetli oluşuna vurgu yapması, son derece dikkat çekici ve üslûp bakımından altı çizilmesi gereken bir husustur.

Kur’ân’dan ilginin kesilmemesini anlatmaya çalıştıkları bir sözlerinde de, *“Kur’ân’a okumaya devam edin; onun hafızadan kaçışı, bağından salınan devenin kaçışından daha hızlıdır.”*⁵⁷ buyurmuştur.

Yine kulun tevbesinden Allah’ın memnuniyetini anlatırken, ıssız bir çölde, yiyip içeceği erzak üzerinde bulunan devesini kaybeden birisinin, umudunu yitirdiği bir anda devesini buluşunu örnek vererek, *“İşte Allah, kulunun tevbesini kabul etmesi sebebiyle, devesini bulan bu adamdan daha çok sever.”*⁵⁸ demiştir.

Dikkat edilirse naklettiğimiz üç rivayette de dinleyicinin çok iyi tanıdığı fizik çevreden bir hayvan olan ‘deve’ bir sembol ve bir teşbih aracı olarak kullanılmıştır.

Sonuçta bir teşbih türü olduğu anlaşılan bu tarz ifadelerle mesel denilmesinin sebebi, anlatılmak istenen şeyin kişinin zihninde şekillenip canlanmasıdır. Ortaya koyulmasındaki amaç, bir şeyin mücerret olarak anlatılmasıyla insan zihninde veya kalbinde ortaya çıkmayan etkinin, bu yolla ortaya koyulmasıdır. Gerçekten de bir şeyin zayıflığını söyleyip, onun bu zayıflığını örümcek ağına benzetererek bildirmek, onun zayıflığını herhangi bir şeye benzetmeden belirtmekten daha belîğ ve daha müessirdir.⁵⁹

⁵⁶ Müslim, Müsâfirîn, 25; Ebû Dâvûd, Vîtir, 14.

⁵⁷ Buhârî, Fedâilü'l-Kur’ân, 23; Müslim, Müsâfirîn, 229-331.

⁵⁸ Müslim, Tevbe, 3; Buhârî, De’avât, 4; İbn Mâce, Zühd, 30; Tirmizî, Kıyâme, 49; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 316.

⁵⁹ Muhammed Çelik, *Kur’ân’da İknâ Husûsiyeti*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1996, s. 361.

Şimdi, konuya giriş mahiyetindeki bu rivayetlerden sonra, hadislerdeki 'temsil' ya da 'kıyâsî mesel' formuna uygun düşen diğer bazı örnekleri görelim.

c. Kıyâsî Mesel Örnekleri

Bu çeşit meseller sayı olarak büyük rakamlara bâliğ olmaktadır. Hadis meselleri literatüründen söz ederken, yalnız bir eserde geçen mesel sayısı, bu konuda yeterli fikir verecek durumdadır. Hiç şüphesiz sayının çokluğu, ister istemez konu çokluğunu ve muhteva zenginliğini beraberinde getirmiştir. Biz bu başlık altında kıyâsî mesel türüne örnek olarak, "Hz. Peygamber'in görevine, insanın fitrat ve karakterine vurgu yapan, mü'minlerin birbirlerine karşı görevlerini konu alan, onları bir kısım bitkiler ve hayvanların iyi özellikleriyle tasvir eden" çeşitli mesellerden bazı örnekler sunmayı ve onlarla ilgili küçük açıklamalar yapmayı deneyeceğiz.

ca. Hz. Peygamber'in Risalet Görevini Bildiren Meseller

1. Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber:

مثلي كمثل رجل استوقد نارا فلما أضاءت ما حولها جعل الفراش وهذه الدواب التي في النار يقعن فيها، وجعل يحجزهن ويغلبنه فينقحمن فيها، فذلكم مثلي ومثلکم، أنا آخذ بحجزکم عن النار، = "Benim durumum ateş yakan birine benzer. Ateş etrafını aydınlatınca, kelebekler ve bu ateşin içindeki diğer canlılar içine düşmeye başlarlar. Adam onları engellemeye çalışsa da onlar onu zor duruma düşürerek ateşe atılırlar. İşte benimle sizin durumunuz tıpkı böyledir: Ben ateşten korumak için sizin kuşağınızdan tutup 'ateşten beri gell, ateşten beri gell' diyorum, siz beni zor durumda bırakarak onun içine atılıyorsunuz."⁶⁰ buyurmuştur.

Hadiste geçen el-hucze (الحجرة) kelimesi, "bele bağlanan kuşak, kemer, peştamal; şalvar ve don türü giysilerin bağı ve uçkurluğu" gibi anlamlara gelmektedir.⁶¹ Tıybî (743/1342), hadisin farklı lâfızlarında bulunan (فذلكم مثلي ومثلکم) veya (فأنا آخذ بحجزکم) ifadelerinde geçen "fâ" harfiyle birlikte, gâip şahısdan muhatap

⁶⁰ Buhârî, Enbiyâ, 40, Rikâk, 26; Müslim, Fedâil, 18; Tirmizî, Edeb, 82; Ahmed b Hanbel, *Müsned*, II, 244, 312, III, 392; İbn Hıbbân, Alâüddîn Ali b. Belebân el-Büstî, *Sahîhu İbn Hıbbân bi tertîbi İbn Belebân*, 2. bsk. thk. Şuayb el-Amaût, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1997, XIV, 318 (6448); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, III, 318 (3275), Kudâ'î, *Müsnedü's-şihâb*, II, 176 (1132). Mesel için bkz. Hakîm et-Tirmizî, *el-Emsâl mine'l-kitâb ve's-sünne*, s.52; Râhmümüzi, *Kitâbü emsâl'l-hadîs*, 26 (11); Abdülmecîd Katâmiş, *el-Emsâl el-Arabîyye*, 163.

⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *Garîbü'l-hadîs*, I. bsk. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Dâru'l-kütüb el-ilmîyye, Beyrut, 1985, I, 193; İbnü'l-Esîr, *Mecdüddîn Ebu's-Sa'âdât b. Muhammed el-Cezerî, en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî- Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetü'l-İslâmîyye, Beyrut, ty.I, 344.

şahsına dönülmesinin fasih bir kullanım olduğunu ve önemli bir hususa vurgu yapılacağı anlamına geldiğini bildirmiştir.⁶²

Hadis, en veziz ve en belîğ temsil örneklerinden olup bir "mürekkeb teşbihi" ihtiva etmektedir. Nevevî'nin (676/1277) verdiği bilgiye göre, Hz. Peygamber bu sözünde Mekkelî müşrikleri kelebeklere benzetmiştir. Hz. Peygamber kendilerini engellediği halde, âhiret ateşine atılmalarını da keleklerin hırs ile dünya ateşine atılmalarına benzetmiştir. Benzeyen müşebbeh ile müşebbeh bih'in arasındaki ortak yön ve münasebet ise, "her iki tarafın da nefsin arzusuna uymaları, iyi ve kötüyü, hak ve bâtılı ayırt etmedeki yetersizlik ve her iki tarafın hayatlarına kıymadaki hırsları"dır.⁶³ Hadiste bu tür insanların, kelebek ve benzeri canlılara benzetilmesi anlamlıdır. Zira bunlarda akıl ve temyiz yeteneği bulunmamaktadır. Cahilliklerine zayıf iradelerine ve muhalefetlerine rağmen Hz. Peygamber tebliğ ve irşadıyla onları ateşten korumak için var gücüyle çalıştığı halde, onlar keleklerin başlarına ne geleceğini bilmeden ateşe daldıkları gibi, âdeta cehennem ateşine atılmak için çaba sarf etmektedirler.

2. Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber:

مثلي ومثل الأنبياء قبلي كمثل رجل بنى بناينا فأحسنه وأجمله إلا موضع لبنة فجعل الناس يطيفون به ويقولون ما رأينا أحسن من هذا إلا هذه اللبنة! فكننت أنا تلك اللبنة = "Benimle diğer peygamberlerin durumu, bir bina inşa eden, onu iyi ve güzel yapan birinin durumu gibidir. İnsanlar bu binayı dolaşmaya başladılar ve 'bundan daha güzel bir bina görmedik, yalnız şu tuğla hariç' derler. İşte o tuğla benim."⁶⁴ buyurmuştur.

Hz. Peygamber'in bu meseli, 'temsîlî teşbih' türüne örnek teşkil eden sözlerindedir. Bu tür teşbihte, müşebbehin hallerinden bir vasf alınarak, müşebbeh bih'in hallerinden bir vasa benzetilmekte ve benzetme yönü birçok unsurdan oluşmaktadır.⁶⁵

Hadiste geçen (مثلي ومثل الأنبياء من قبلي) ifadesi hakikatte (مثل رسالتي ومثل) anlamındadır. Bu yönüyle "ister muzâf'ın hazfedilip, muzâfun ileyh'in onun makamına kâim olması cihetiyle; ister söz, iş, ahlâk, takrir ve diğer tasarruflarında en güzel şekilde temsil etmesi sebebiyle Hz. Peygamber'in pey-

⁶² Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut, ty. XXIII, 76.

⁶³ Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasan ve Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 3. bsk. Diyanet Yayınları, Ankara, 1975, IX, 160.

⁶⁴ Müslim, Fedâil, 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 244, 398; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 315 (6405), 317 (6407). Mesel için bkz. Râmhümüzi, *Kitâbü emsâli'l-hadîs*, 10 (2); Abdülmecîd, Katâmîş, *el-Emsâl el-Arabîyye*, 162.

⁶⁵ Abdurrahman Hasen Habenneke el-Meydânî, *Ravâi' min akvâli'r-rasûl*, 4. bsk. Dâru'l-kalem, Dimeşk, 1987, s. 279.

gamberlik makamına konulması cihetiyle olsun, bu söz, "mecâz-ı mürsel" yoluyla ifade edilmiştir.⁶⁶

Hız. Peygamber, diğer peygamberlerin getirdikleri ahlâk umdelerini, sağlam temel üzerine bütün incelikleriyle mükemmel ve güzel bir şekilde inşâ edilen, sadece bir tuğla yeri eksik bırakılan bir binaya benzetmiştir. Böylece hadisten, bir binayı oluşturan malzemenin birbirine omuz vererek tamamlaması gibi, peygamberler tarafından getirilen prensiplerin birbirini tamamladıkları ve Hız. Peygamber tarafından getirilen ilkelerle peygamberlik sarayının tamamlandığı ve Hız. Peygamber'in 'hâtemü'l-enbiyâ' olduğu bu temsîl anlatımla daha kolay anlaşılmaktadır.

3. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivayet edildiğine göre Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إن مثلي ومثل ما بعثني الله به كمثل رجل أتى قومه فقال: يا قوم إني رأيت الجيش بعيني، وإني أنا النبر العريان، فالتجاء، فأطاعه طائفة من قومه فأدجوا فأنطلقوا على مهلتهم، وكذبت طائفة منهم فأصبحوا مكاثم، فصبحهم الجيش فأهلكهم واجتاحهم. فلذلك مثل من أطاعني واتبع ما جئت منهم فأصبحوا مكاثم، = "Benim ve Allah'ın benimle gönderdiği şeyin misali, bir adamın durumuna benzer ki, adam kavmine gelir ve 'Ey kavmim orduyu gözlerimle gördüm, ben şüphesiz çıplak uyancıyım, kurtulmaya bakın!' der. Kavminden bir grup ona itaat eder ve geceleyin yola düşüp yavaş yavaş yol alır. Diğer bir grup da onu yalanlayıp yerlerinde sabahlar. Sonuçta ordu sabahleyin baskın yapar ve onları helâk edip köklerini kurutur. İşte bana itaat edip getirdiklerime uyanlarla, bana isyan edip getirdiklerimi yalanlayanların misali budur."⁶⁷

Hadiste geçen (النذير العريان) = "çıplak uyancı" ifadesi, "kötü ve korkunç haber getiren kişi" anlamına gelmektedir. Bir topluluğu korkutmak veya kendilerine korkunç bir haber vermek isteyen kişi, eski Arap âdetlerine göre elbiselerini çıkarır, eğer uzak ise çıkardığı elbiseler ile yüksek bir mekânda kendilerine işaret verirdi. Bunu çoğu kez topluluğun öncüsü veya gözcü görevini yerine getiren kişi yapardı. Bu görevi yapan kişiye "onlar için yüksek bir yerde gözetleme yapan kişi" anlamında "rabî'e" (ربيئة), "onları gelecek tehlikeler konusunda bilgilendiren öncü" anlamında "talî'a" (طليعة) veya "insandaki görme organı olan göz" anlamında "ayn" (عين) adı verilirdi. Bu tarz davranışın temel amacı, topluluğu uyarmak, tehlike ve düşmana karşı hazırlanmaya teşvik etmektir.⁶⁸

İbn Battal (449/1057) ve İbnü's-Sikkât (244/858) gibi bilginlerin açıklamalarına göre, "çıplak uyancı" meselinin ilk defa kullanılışı, Zü'l-Halasa savaşında

⁶⁶ Abdurrahman Hasen Habenneke el-Meydânî, *Ravâi' min akvâli'r-rasûl*, s. 279, 280.

⁶⁷ Buhârî, Rikâk, 26; İ'tisâm, 2; Müslim, Fedâil, 16; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsne'd*, XIII, 238 (7310). Benzer bir hadis meseli için bkz. Abdülmecîd Katâmiş, *el-Emsâli'l-Arabiyye*, s. 162.

⁶⁸ Abdurrahman Hasen Habenneke el-Meydânî, *Ravâi' min akvâli'r-rasûl*, s. 173, 174. Krş. Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, X, 58, 59.

Has'am kabilesinden bir şahsın düşman tarafından saldırıya uğrayıp hem kendinin, hem de karısının eli kesildikten sonra kavmine gelerek uyarması" olayı ile ilişkilendirilse de, Aynî (855/1461) söz konusu meseli bu olaya bağlamayı isabetsiz bulmuştur. Çünkü olayda kendinden söz edilen kişi çıplak değildir. Bir başka görüşe göre mesel, ilk defa bir ordu tarafından elbiseleri soyulan kişinin çıplak olarak şehre gelip "orduğu gözlerimle gördüm, ben sizin için çıplak uyarıcıyım, beni ordu soydu, kurtulmaya bakın!" diyerek insanları uyarması olayı üzerine söylenmiş eski bir meseldir. Aynî'nin tercihi, gerek bağlama uygunluğu, gerek anlam açısından daha isabetli görünmektedir. Hadiste geçen (فالتجاء) kelimesi, irab açısından iğrâ üzere veya mutlak mef'ûl olarak mansuptur. (اطلبوا التجاء بأن تسرعوا الحرب لأنكم لا تطيقون مقاومة ذلك الجيش) = "Hemen kaçmak sûretiyle kurtulmaya bakın, çünkü bu orduya karşı koyamazsınız" takdirindedir.⁶⁹

Öyle anlaşılıyor ki, hadisteki "mesel" kelimesi "vasıf, sıfat" anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber kendini ve kavmine Allah'ın gönderdiği peygamberliğini, kavmine çok düşkün olan ve gelmekte olan büyük tehlikeye karşı onları uyararak, bu felâketten kendilerini korumaları için nasihatte bulunan kişinin durumuna benzetmiştir. Ona îman edip itaat edenler için kurtuluş vardır. Tıpkı tehlikeyi haber veren gözcüye inanıp gelmekte olan düşmana karşı tedbirini alan kimseler gibi. Hz. Peygamber ve getirdiği hükümleri yalanlayanları ise tam bir helâk beklemektedir. Tıpkı kendilerine gelmekte olan düşmanı haber veren gözcüye inanmayarak tedbir almayan bir topluluğun düşman tarafından öldürülüp köklerinin kurutulması gibi.

Hadis belâgat bilginlerinin "temsîl" veya "teşbîhü't-temsîl" adını verdikleri anlatım üslûbunun parlak bir örneğidir. Söz, bir tablonun bir başka tabloya benzetilmesi üzerine oturmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber kavmini doğru yola davet ve onları küfrün sonuçlarından sakındırma bakımından kendinin ve kavminin halini, gelmekte olan tehlikeye karşı kendilerini uyararak bir gözcü ile onun bu uyanlarına bir kısmı inanıp tedbir alan, bir kısmı da inanmayarak tedbir almadığı için helâk olan kavminin durumuna benzetmiştir.⁷⁰ Ayrıca hadiste geçen (إن مثلي) ifadelerinin başındaki (إني رأيت الجيش بعيني), (ومثل ما بعثني الله به) (إني أنا النذير العريان), (إني أنا) ifadesinde zamirlerin tekrarlanması, hadis meselinde verilen haberin önemini vurgulamak ve bu durumdaki muhataplara tehlikenin büyüklüğünü kavratmak için olsa gerektir.

SÜİFD / 23

89

⁶⁹ İbnü's-Sikkât, saldırıp el kesen kişinin Avf b. Âmir el-Yeskürî, söz konusu kadının da Kinâne kabilesinden bir hanım olduğunu söylemiştir. Bilgi için bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXIII, 75, 76.

⁷⁰ Abdurrahman Hasen Habenneke el-Meydânî, a. g. e. s. 181.

cb. Müslümanların Birbirlerine Karşı Görevlerine Vurgu Yapan Meseller

1. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber:

مثل المؤمنین في توادهم وتراحمهم وتعاطفهم مثل الجسد، إذا اشتكى منه عضو تداعى له سائر الجسد بالسهر والحمى = "Müslümanlar birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet etme ve şefkat göstermede bir vücut gibidir. Vücuttan bir organ şikâyet ederse, vücudun diğer organları uykusuzluk ve humma ile ona katılırlar."⁷¹ buyurmuştur.

Meselde temsîlî teşbihin güzel örneklerinden biri bulunmaktadır. Müslümanlar, bir bütün olarak bir vücuda benzetilmiştir. Benzetme yönü, gerek zahmet ve zorlukta, gerek neşe ve mutlulukta birbirine uyup destek olmadır.⁷² Böylece hadisle, Müslümanların hem acılı ve üzüntülü anlarda, hem de mutlu ve neşeli zamanlarda birbirlerini, bir vücudun organları gibi bir ve bütün görmeleri vurgulanmıştır. Buna göre herhangi birinin ayağına batan bir dikenin acısı bile, diğerleri tarafından hissedilecektir. Zira ayağına diken batan kişi, vücudun bir organıdır. Aynı durum, sevinç ve mutluluklar için de geçerlidir.

Uykusuzluğun sebebi, duyulan acıdır. Humma ise uykusuzluk sebebiyle daha da artan bir hastalıktır. Kirmânî (786/1384)'nin söylediğine göre, "Humma garib bir hararettir. Kalpte yanar ve bedenin her tarafına yayılarak tabî fiillerle zararlı bir şekilde alevlenir."⁷³

2. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إنما مثل المجلس الصالح وجليس السوء كحامل المسك وناfix الكبير، فحامل المسك إما أن وإما أن تجد منه ريحا طيبة، وناfix الكبير إما أن يحرق ثيابك وإما أن تجد منه يخبذيك وإما أن تبتاع منه ريحا منتنة = "İyi arkadaşla kötü arkadaşın örneği, misk taşıyanla körük üfüren kişiye benzer. Misk taşıyan ya ondan sana hediye eder, ya ondan satın alırsın veya onu koklarsın. Körük üfürücüsü ise, ya elbiseni yakar, ya da ondan pis koku alırsın."⁷⁴

Meselde Hz. Peygamber "iyi arkadaş güzel koku satıcısına", "kötü arkadaş da demirci körüğüne" benzeterek temsîlî teşbihin güzel bir örneğini sunmuştur. Bu söz, gerek mananın parlaklığı, gerek tasvirin güzelliği açısından oldukça ilgi

⁷¹ Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66; Ahmed, Müsned, IV, 270; Taberânî, el-Mu'cemü's-sağîr, Beyrut, 1983, I, 137; a. mlf. er-Ravdu'd-dânî ile'l- Mu'cemis'-sağîr li't-Taberânî, I, 230 (382); Beyhakî, Şu'abü'l-îmân, VI, 481 (8985), a. mlf. es-Sünenü'l-kübrâ, III, 353 (6223); Kudâ'î, Müsnedü's-şihâb, II, 283 (1366, 1367). Mesel için bkz. Hakîm et-Tirmizî, Kitâbü'l-Emsâl, s. 52; Râmhurmüzî, Kitâbü emsâli'l-hadîs, s. 81, 82 (40); Ebu's-Şeyh, Kitâbü'l-emsâl, s. 237 (350).

⁷² Aynî, Umdetü'l-kârî, XXII, 107.

⁷³ Aynî, aynı yer.

⁷⁴ Buhârî, Büyü', 38; Zebâih, 31; Müslim, Birr, 156; Ebû Dâvûd, Edeb, 16; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 405, 408; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Müsned, XIII, 237 (7303); İbn Hibbân, Sahîh, II, 320 (561); Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VI, 26 (10909); Kudâ'î, Müsnedü's-şihâb, II, 288 (1380).

çekici bir örnektir.⁷⁵ Benzetme yönü, teşbihin iki unsurundan da "ortaya çıkacak olumlu veya olumsuz işler"dir. Misk satmakla meşgul bir kişinin yanında bulunan kişilere güzel bir nesneyi hediye etmek, satmak veya kendiliğinden güzel kokudan faydalandırma biçiminde bir dizi hayrı dokunur. İyi arkadaş da böyledir. Kötü arkadaş ise, demirci körüğüne benzer, yanında bulunan kişinin ya ateşi veya kıvılcımları ile elbisesini yakar, ya da kötü kokular salgılayarak kendiliğinden zarar verir.

3. Enes b. Mâlik'in bildirdiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إن مثل العلماء في الأرض مثل النجوم في السماء يهتدى بها في ظلمات البر والبحر، فإذا انطمست النجوم أوشك أن يضل الهداة = "Âlimler gökyüzündeki yıldızlar gibidir. Karada ve denizde onlar sayesinde yol bulunur. Yıldızlar sönünürse, kılavuzların yoldan çık-maları yakın demektir."⁷⁶

Heysemî (807/1404) hadisin senedindeki Rişdîn isimli râvînin zayıf, Ebû Hafs isimli râvînin de mechûl olduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁷

Hadiste âlimler, gökteki yıldızlara benzetilmiştir. Benzetme yönü, her iki tarafın da çevresini aydınlatmaları ve yolda kalmışlara veya yoldan çıkmışlara yol göstermeleridir. Yıldızlar sönünce, kara ve denizlerdeki yol bulamadıkları gibi, âlimler yok olunca da irşada muhtaç kişiler ortada kalıp ne yapacaklarını bilemez duruma düşerler.

4. Semüre b. Cündeb'in bildirdiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مثل الذي يعلم الخير ولا يعمل به مثل السراج الذي يضيء للناس ويحرق نفسه = "İyiliği öğretip de onu yapmayan kişinin durumu, insanları aydınlatıp da kendini yakan kişinin durumuna benzer."⁷⁸

Hadis, Abdülkâhir el-Cürcânî (471/1079)'nin temsil üslûbunun etkisi ve gücü konusunu ömeklemek üzere naklettiği rivayetlerden biridir. Cürcânî, benzeri bir anlam ifade eden (إن الذي يعظ ولا يتعظ يضر بنفسه من حيث ينفع غيره) = "Başkasına öğüt verip de kendisi bu öğüdü yerine getirmeyen kişi, başkasına fayda vermesi sebebiyle kendisine zarar verir" sözü ile bu hadis karşılaştırıldığında, hadisteki söz gücünün ne derece ileri olduğunun fark edileceğine dikkat çekmektedir.⁷⁹

⁷⁵ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Min künûzi's-sünne*, Dersaadet, İstanbul. ty. s. 35.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 157; Râmhürmüzî, *Kitâbü emsâli'l-hadîs*, s. 87 (51)

⁷⁷ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 121.

⁷⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, II, 166 (1681), 167 (1685); Hatîb el-Bağdâdî, *İktizâu'l-ilm el-amel*, 4. bsk. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *el-Mektebû'l-İslâmî*, Beyrut, 1397, s. 70; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 184, 185.

⁷⁹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğ*, s. 105.

cc. İbadetlerin Faziletiyle İlgili Meseller

1. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

أرأيتم لو أن نهرًا بباب أحدكم يغتسل فيه كل يوم خمسًا، ما تقول ذلك بيقيني من درنه،
"Söyleyin, = قالوا: لا بيقيني من درنه شيئًا، قال: فذلك مثل الصلوات الخمس يحو الله بمن الخطايا
birinizin kapısı önünde bir akar su bulursa ve onda günde beş defa yıkansa, bu onun
kir ve pasından bir şey bırakır mı? (Sahâbîler 'hayır hiçbir şey bırakmaz' diye cevap
verdiler). Beş vakit namaz da aynı böyledir. Allah onunla hataları siler."⁸⁰

İbn Mâce rivayetinde (إن الصلاة تذهب الذنوب كما يذهب الماء الدرن) = "Şüphesiz suyun kiri giderdiği gibi, namaz da günahları giderir"⁸¹ ifadesi geçmektedir.

Hadisin başındaki (أرأيتم) ifadesindeki istifham, açıklama amaçlı (istifhâm-ı takrîfî) bir sorudur. Bu istifham türü, konuşma yapan kişinin söyleyeceği şeye dikkat çekme amacıyla ortaya koyup, cevabını kendisinin de muhatapların da bildiği bir sorudur. Hadisteki orijinal karşılığı (أحبروني هل بيقيني) = "Söyleyin bırakır mı?", cevabı da "elbette bırakmaz" şeklindedir.

Tıybî (743/1342) cezm etmeyen şart edatı olan (لو), fiil başında gelmesi gerektiği gibi, cevap cümlesi de gerektirir. Hz. Peygamber, tekit ve takrir amacıyla cevap cümlesinin yerine istifhamı getirmeyi tercih etmiştir. Bu durumda cümle (لو) takdirindedir. Ayrıca hadiste günahların bertaraf edileceği hususunda mübalâğa vardır. Çünkü "Evinin önünden akmakta olan akarsuda günde beş defa yıkanan kişide, bu yıkanma işi, kir pas bırakır mı?" sorusuna cevap veren sahâbîler "hayır" demekle yetinmemiş, te'kit amacıyla, ayrıca "bırakmaz" sözünü tekrar etmişlerdir.⁸²

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (543/1148) de, hadisi "kişi bedenindeki ve elbisele- rindeki kirleri bol su ile temizlediği gibi, biri bile kalmayınca kadar günah kirlerini de beş vakit namazla temizler"⁸³ şeklinde açıklamıştır.

2. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'nin bildirdiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

SÜİFD / 23

92

مثل الذي يذكر ربه والذي لا يذكر مثل الحي والميت = "Rabbini zikreden kimse ile zikretmeyenin benzeri, diri ile ölü gibidir."⁸⁴

⁸⁰ Buhârî, Mevâkît, 6; Müslim, Mesâcid, 283, 284; Tirmizî, Edeb, 80; Nesâî, Salât, 7; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 279; Râmhürmüzî, Kitâbü emsâli'l-hadîs, s. 88 (53, 54).

⁸¹ İbn Mâce, İkâme, 194.

⁸² İbn Hacer, Fethu'l-bârî, II, 9.

⁸³ İbn Hacer a. g. e. aynı yer.

⁸⁴ Buhârî, De'avât, 67; Müslim, Müsâfirîn, 211 (Müslim'in es-Sahîh'indeki lâfız مثل البيت الذي يذكر الله فيه والبيوت التي لا يذكر الله فيها مثل الحي والميت); İbn Hibbân, Sahîh, III, 135 (854); Ebû Ya'lâ, Müsned, XIII, 235 (7306). Mesel için bkz. Ebu's-Şeyh, Kitâbü'l-emsâl, s. 324 (219).

Hadiste Allah'ı zikreden kişi diriye, zikretmeyen ise ölüye benzetilmiştir. Allah'ı zikreden kimse, yaratıcısını anarak bir varlık bir canlılık göstermiş olur. Allah'tan gafil olan duygusuz kimse ise, Hz. Peygamber tarafından ölüden farksız görülmüştür.

cd. Mü'minleri Ağaç, Bitki ve Meyvelere Benzeten Meseller

I. İbn Ömer'in rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إن من الشجر شجرة لا يسقط ورقها وإنما مثل المؤمن، حدثوني ما هي؟ قال: هي النخلة = "Şüphesiz ağaçlardan biri vardır ki, yaprakları dökülmez. Bu ağacın durumu, Müslüman'ın durumu gibidir. Şimdi söyleyin, bu ağaç nedir? (cevabı kendileri verdi) O hurma ağacıdır."⁸⁵

Hadisin birçok lâfzında, İbn Ömer'in, "Hz. Peygamber'in sorusunun cevabının 'hurma' ağacı olduğu aklından geçtiyse de orada bulunanlar sustuğu için kendisinin de cevap vermekten kaçındığı" bilgisi yer almıştır. Hadisin (مثل المؤمن مثل النخلة) = "Mü'minin durumu hurmaya benzer"⁸⁶ lâfzıyla varit olan versiyonları da bulunmaktadır.

Hadiste Müslüman hurma ağacına benzetilmiştir. Aynî'nin işaret ettiği gibi, mü'min ile hurma arasında benzetme yönü, "çeşitli yönleriyle çok faydalı olmaları"dır.⁸⁷ Gerçekten de hurma yaş ve kuru olarak bütün türleriyle yenilmesinden, çekirdeğinin hayvan yemi olarak ve lifinin ip yapımında kullanılmasına kadar birçok fayda sağlamaktadır. Bunun gibi Müslüman da bütün hallerde ve zamanlarda, hatta ölümünden sonra bile faydası sürekli olan bir varlıktır.⁸⁸

Hurma Hz. Peygamber devrinde, hayvanlar arasında devenin yerine benzer bir yer işgal eder. Hem o coğrafyanın başlıca bitki örtüsü, hem en önemli meyvesidir. Ayrıca Kur'ân'da birçok âyette kelime olarak geçmesi,⁸⁹ Peygamber mescidinin üstünün hurma yapraklarıyla örtülmesi,⁹⁰ dallarının Kur'ân âyetlerini yazmada kullanılması,⁹¹ yatak ve yastık dolgusu olarak kullanılmış olması, onu önemli kılan bazı özellikleridir. Hz. Peygamber'in "hurma ve su"dan ibaret olan "iki

SÜİFD / 23

⁸⁵ Buhârî, İlim, 4, 5, 50; Müslim, Münâfikîn, 63; Tirmizî, Edeb, 79; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 61; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 481 (246); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ıvsat*, V, 24 (457).

⁸⁶ İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 34 (5230), 412 (13520); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XII, 313 (13514), XIX, 204 (459, 460); Râmhürmüzî, *Kitâbü emsâli'l-hadîs*, s. 69; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 513; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, VI, 51.

⁸⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXII, 166, 167.

⁸⁸ İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebu'l-Fadl el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut, ty. I, 134.

⁸⁹ Örnek olarak bkz. En'âm 6/99; Kehf 18/22; Yâsîn 36/34. Rahmân 55/11; Meryem 19/23-25.

⁹⁰ Buhârî, Salât, 67.

⁹¹ Buhârî, Tefsîr 9/20.

siyah yiyecekler" hayatını geçirdikleri"⁹² ve "içinde hurma bulunan ev halkının aç kalmayacağı" ⁹³ şeklindeki övgüleri, onu daha da önemli bir bitki ve meyve haline getirmiştir.⁹⁴

Öte yandan birçok müfessir "Allah'ın nasıl bir örnek verdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit dallan göğe yükselen güzel bir ağaca benzetti. O ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyve verir"⁹⁵ âyetinde geçen "güzel ağaç" nitelemesiyle "hurma ağacı"nın kastedildiğini bildirmişlerdir. Enes b. Mâlik (93/712), Mücâhid (103/721), Mesrûk (63/683), İkrime (105/723), Katâde (117/735), Süddî (127/744), Saîd b. Cübeyr (94/713) gibi âlimler bu görüşü benimsemiş âlimlerdir.⁹⁶ Bu durumda güzel söz, etkisi ve sağladığı faydalar bakımından meyve veren hurma ağacına benzetilmiştir. Nitekim Hakîm et-Tirmizî (295/908)'nin aktardığı hadiste "Mü'min hurmaya benzer. Eğer onunla otursan sana fayda verir, onun yanında bulunsan sana fayda verir, ona danışsan fayda verir, onunla arkadaşlık etsen fayda verir. Onun her şeyinde birçok faydalar vardır. Hurma da aynı böyledir. Birçok şeyinde birçok fayda vardır."⁹⁷ cümleleri yer almaktadır.

2. Amr b el-'Âs'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مثل المؤمن كمثل النخلة أو النحلة أكلت طيبا ووضعت طيبا وإن مثل المؤمن مثل القطعة من الذهب من الجنة أدخلت النار فنفس عليها فخرجت جيدة = "Mü'min hurmaya veya arıya benzer; arı temiz yer ve temiz üretir. Yine mü'min som altın parçası gibidir; ateşe atılıp üzerine üflenir, yine som altın olarak çıkar."⁹⁸

Hadiste mü'min temsil üslûbuyla bir kere, arıya bir kere de katıksız, som altına benzetilmiştir. Arının ürettiği bal, insan sağlığı için en faydalı yiyeceklerin başında geldiği için elbette önemli bir besindir. Gerek ağzında taşıdığı bal, gerek ayakları ve sırtında taşıdığı mum nimetleri yanında, bizzat kendi şerefi ile ortaya çıktığı mevsimim güzelliği birleştiği için, arıya (ذباب الخصب) = "Bereket böceği" ve (ذباب الربيع) = "İlkbahar sineği" gibi adlar verilmiştir. Hadiste mü'min böylesine

⁹² Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, Sıfatü'n-nebî, 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 298, 355, 405, 426, 458, IV, 19, VI, 71, 86.

⁹³ Müslim, Eşribe, 152.

⁹⁴ Hurma hakkında daha fazla bilgi için bkz. Nebi Bozkurt, "Hurma", *DİA*, XVIII, 393.

⁹⁵ İbrahim 14/24, 25.

⁹⁶ Örnek olarak bkz. İbn Cerîr et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*, 2 bsk. Mısır, 1954, XIII, 304 – 306; İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I. bsk. Dâru'l-enfâs, Beyrut, 1966, IV, 121.

⁹⁷ Hakîm et-Tirmizî, *el-Emsâl*, s. 51.

⁹⁸ Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I, 147 (253); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah, *Musannef*, I. bsk. thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhin, Dâru'l-kütüb el-ilmîyye, Beyrut, 1995, VII, 89 (34414, Hadisin birinci kısmı); Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, V, 58 (5765, Hadisin birinci cümlesi); Kudâî, *Müsnedü's-şihâb*, II, 278 (1354). Râmhurmüzi, *Kitâbü emsâli'l-hadîs*, III, 66, 67; Ebu's-Şeyh, *Kitâbü'l-emsâl*, s. 232 (343).

faydalı ve çalışkan bir varlığa benzetilmiştir. Onun ortaya koyduğu bal ne ölçüde faydalı ve önemli ise, mü'min de aynı şekilde faydalı ve önemli ürünler ortaya koymalıdır.

Diğer teşbih de yeterince açıktır. Halis altın ateşe atılsa ağırlığı eksilmez, pas ve kir tutmaz, zamanın geçmesi onu eksiltmez. Tıpkı bunun gibi mü'min de iyi-kötü, kolay-zor durumlarda sürekli Rabbinden bir delil ve yakîn üzere bulunan kişidir; sıkıntılar ve ahvâlin değişmesi onu iman ve yakîninden uzaklaştıramaz.⁹⁹

3. Ka'b b. Mâlik'in rivayetine göre Hz. Peygamber:

مثل المؤمن كمثل الخامة من الزرع تفيها الرياح تصرعها مرة وتعدها أخرى حتى يأتيه أجله = "Mü'minin misali, rüzgânın kuruyuncaya kadar sağa sola eğdiği, bazen yere yıktığı bazen doğrulttuğu ekin dalı gibidir. Nihayet eceli gelir. Münafığın misali de, kendine hiçbir şey isabet etmeyen ve dimdik ve sağlam bir şekilde duran katranlıçam ağacı gibidir. Şu kadar var ki, bu ağacın sökülmesi bir hamlede gerçekleşir."¹⁰⁰ Hadisin birinci kısmı, Enes b. Mâlik hadisinde (مثل المؤمن مثل السنبله تقوم أحيانا وتميل أحيانا) = "Mü'min ekin başağına benzer, bazen ayağa kalkar, bazen sağa sola eğilir" lâfzıyla nakledilmiştir.¹⁰¹ İkinci teşbihte, bizim lâfzımızda "münafik" şeklinde geçen "benzetilen" unsuru, hadisin bazı lâfızlarında "kâfir"¹⁰², bazılarında ise "fâcir"¹⁰³ şeklinde geçmektedir.

Buhârî'nin es-Sahîh adlı eserine şerh yazan İbn Hacer (852/1448) ve Aynî (855/1451) gibi âlimler, hadiste geçen (الأرزة) kelimesini açıklarken, onun "Tarsus dağlarında görülen bu ağacın iki vadi arasını kapatacak uzunlukta, yirmi kişi ele el tutsa bile kucaklayamayacağı kalınlıkta veya kaldıramayacağı ağırlıkta olduğuna" dikkat çekmişlerdir. Hattâbî (388/998) ve İbn Fâris (395/1005) Irak'ta adına (الصنوبر) denilen ağacın bu olduğunu söylemişlerdir.¹⁰⁴ Bu durumda (الأرزة) kelimesiyle "çam ağacı" kastedilmiştir.

Meselde iki teşbih yapılmıştır. Bunlardan birinde mü'min ekin dalına benzetilmiştir. Topraktaki kökünün zayıf olması sebebiyle ekinin esen rüzgânın gücüy-

⁹⁹ Râmhürmüzî, a. g. e. aynı yer.

¹⁰⁰ Buhârî, Merdâ, I; Müslim, Sıfetu'l-münâfikîn, 58, 60; Timizî, Edeb, 79; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 454; İbn Ebî Şeybe, Musannef, VI, 163 (30346). Mesel için bkz. Râmhürmüzî, Kitâbü emsâli'l-hadîs, s. 79,80 (37); Ebu's-Şeyh, Kitâbü'l-emsâl, s. 212, 213 (315); Abdülmecîd Katâmî, el-Emsâl el-Arabiyye, s. 163.

¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 394; Heysemî, Mecmau'z-zevâid, II, 293. Mesel için bkz. Râmhürmüzî, Kitâbü emsâli'l-hadîs, s. 80 (38); Ebu's-Şeyh, Kitâbü'l-emsâl, s. 231 (340).

¹⁰² Örnek olarak bkz. Müslim, Sıfetu'l-münâfikîn, 59; Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, XIX, 94 (185); İbn Ebî Şeybe, Musannef, VIII, 89 (34412).

¹⁰³ Örnek olarak bkz. Buhârî, Merdâ, I;

¹⁰⁴ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî, thk. Muhibbüddîn el-Hatîb, el-Mektebetü's-selefiyye, Kahire, 1407, X, 111; Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed, Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Âmire Matbası, XXI, 210.

le sağa sola sallanıp yere yıkılması gibi, mü'min de başına gelen hastalık ve musibetler yüzünden bazen sarsılır, yataklara düşer. Bazen de tıpkı rüzgârın ekini doğrultması gibi, sıhhatine kavuşup ayağa kalkar.¹⁰⁵ Ama rüzgârın şiddeti, onu kökten sökemez, sağa sola savrulsa da sonunda yine doğrulur. Mü'min de böyledir. Hastalık, zulüm, keder gibi zamanın birtakım bunaltıcı ahvali karşısında sağa sola sarsılrsa da bir türlü yıkılmaz. Çeşitli dünya sıkıntıları onu sarssa da, o yıkılmamalı ve Allah yolunda kulluğunu sürdürmelidir.

İkinci teşbihte ise, münafık katran/çam ağacına benzetilmiştir. Aynî bu benzetmeyi, "İnanmayan kişinin dünyaya olan bağlılığı, katran/çam ağacının toprağa olan bağlılığı gibi kuvvetlidir. Bu ağacın sökülüşü ne kadar zor ise, inanmayan kişinin dünyadan ayrılışı da bu derece zor olur"¹⁰⁶ cümleleriyle açıklamıştır. Bu açıklama bize doğal olarak "mü'minin dünyadan ayrılışının, ekinin topraktan ayrılışı gibi kolay olacağı" sonucuna da götürmektedir.

ce. Müslümanları Bazı Hayvanlara Benzeten Meseller

1. Abdullah b. Ömer'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber:

إِنَّمَا النَّاسُ كَالْإِبِلِ الْمَاءَةَ لَا تَكَادُ تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَةً = "Halk, içinde bir tane bile binmeye elverişlisini bulamadığınız yüz develik bir sürü gibidir."¹⁰⁷ buyurmuştur.

Hadiste geçen (الراحلة) kelimesi, "İster dişi ister erkek olsun, yaratılışı mükemmel, asil, soylu, gösterişli, binme ve yük taşımaya elverişli deve" anlamına gelmektedir.¹⁰⁸ Ayrıca (كاد) mukârebe fiillerindedir. Bu itibarla hadis "İnsanların hali, aralarında asil, binme ve yük taşıma işlerine elverişlisi çok az bulunan deve sürüsünün haline benzer. Sürü içinde işe yarar deve vardır, ama bunların sayısı yok denecek kadar azdır. İnsanlardaki durum da bundan farksızdır" şeklinde anlaşılması gerekir.

Ezherî (370/980)'ye göre hadisten maksat, dünyada zühdü, takvası kâmil, kalbi âhirete müteveccih insanın pek az bulunduğuudur. Bu durum, deve sürüsünün içinde işe yaranların az bulunmasına benzetilmiştir.¹⁰⁹

2. İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

المؤمنون هينون لينون كالإبل الأنف إن قيد انقاد وإن أتيخ استناخ = "Mü'minler hoşgörülü ve

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, aynı yer.

¹⁰⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXI, 210.

¹⁰⁷ Buhârî, Rikâk, 34; Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 232; Tirmizî, Edeb, 82; İbn Mâce, Fiten, 16; Ahmed, *Müsned*, II, 70, 109, 121, 122, 123, 139; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, V, 37 (4607), VIII, 60 (7963); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 19 (17568); Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VI, 334, VII, 142, IX, 23; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 326. Mesel için bkz. Hakîm et-Tirmizî, *el-Emsâl*, 51; Ebu's-Şeyh, *Kitâbü'l-emsâl*, 81, 82 (131); Abdülmecîd Katâmiş, *el-Emsâl el-Arabiyye*, s.161.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi ğaribi'l-hadîs*, II, 209; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim*, thk. Hafîl Me'mûn Şiha, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1997, XVII, 317.

¹⁰⁹ Nevevî, *Minhâc*, XVII, 317

yumuşak huyludur. Bağlansa yerinde duran, 'çök' emri verilse çöken, burnu halkalı deve gibi."¹¹⁰

Hadiste geçen (الأنف) kelimesi, sıfat-ı müşebbehe olup (المأنوف), yani ism-i mef'ûl anlamında "geçirilen tahta halka burnunu acıttığı için sürücüsüne boyun eğmek zorunda kalan deve" anlamına gelmektedir.¹¹¹ Hz. Peygamber, içinde yaşadığı coğrafya ve tabiat şartları icabı, hayatının önemli bir kısmını deve sırtında geçirmiştir. Bu itibarla onun huyunu suyunu en iyi bilen kişilerdendir. "Deve sahibi için berekettir"¹¹² diyerek onu övmüşlerdir. Hadisteki "yumuşak" ve "müsamahakâr" nitelermelerinden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber mü'minleri "emre itaat" bakımından deveye benzetmişlerdir. Bu durumda hadis, "mü'min çevresindeki kişilerden kaynaklanan her türlü sıkıntı ve zorluklar konusunda kendine düşen her görevi yapmaya hazır, yumuşak ve hoşgörülü bir kişi olma durumundadır. Tıpkı burnuna takılan halkanın canını acıtması sebebiyle her emri yerine getiren bir deve gibi" şeklinde anlaşılmalıdır. Elbette bunun ölçüsü, yumuşaklık ve hoşgörü konusu olan şeylerin, meşru ve dinen emredilen şeyler olmasıdır. Hadisteki (الأنف) sıfatı için hadis sözlüklerinin verdiği anlam, bir "emre itaat zorunluluğu"na işaret etmektedir. Nasıl deve, canı burnuna bağlı olduğu için zorunlu olarak sahibinin istediği yere gidip itaat ediyorsa, mü'minler de kendilerini bağlayan inanç ve ilkeler icabı yumuşak ve müsamahalı olmak, dinin emir ve tavsiyelerine itaat etmek zorundadırlar.

cf. İnsan Karakterleri İle İlgili Meseller

I. Abdullah b. Ömer'in bildirdiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Münafığın durumu, iki sürü arasında damızlık peşinde dolaşan dişi koyuna benzer. Bir kere bu sürüden öbürüne, bir kere ondan bıkıp diğerine koşar."¹¹³

¹¹⁰ Ebû Nu'aym, *Hilye*, V, 180; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Muhammed Sa'îd b. Besyûnî, Zağlûl, Beyrut, 1990, VI, 272 (8128), 273 (8129); Ukayfî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *Kitâbü'd-duafâi'l-kebîr*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, Dâru'l-kütüb el-ilmiyye, Beyrut, ty. II, 279; İbn Adiy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy el-Cürçânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1998, IV, 201; Ebu's-Şeyh, *Kitâbü'l-Emsâl fî'l-hadîs*, s. 124 (206), Kudâ'î, *Müsnedü's-şihâb*, I, 114 (139), 115 (140).

¹¹¹ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman Ali b. Muhammed, *Ğarîbü'l-hadîs*, I. bsk. thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, Dâru'l-kütüb el-ilmiyye, Beyrut, 1985, I, 44; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, I, 75.

¹¹² İbn Mâce, *Ticârât*, 69.

¹¹³ Müslim, *Sîfetü'l-münâfikîn*, 17; Nesâî, *Îmân*, 31; Dârimî, *Mukaddime*, 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 32, 47, 88; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, XI, 436 (20934); Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, I, 211; a.mlf, *er-Ravdu'd-dânî ile'l-Mu'cemi's-sağîr li't-Taberânî*, I. bsk. thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emirir, *el-Mektebü'l-İslâmî-Beyrut*, Dâru Ammâr-Ammân, 1985, I, 351 (585); Kudâ'î, *Müsnedü's-şihâb*, II, 285 (1372). Mesel için bkz. Hakîm et-Tirmizî, *el-Emsâl*, s. 53; Râhmümüzi,

Ali el-Kârî (1014/1605), "münâfiği erkek koyun sürüleri arasında şehvetini tatmin amacıyla koşturan dişi koyuna benzeterek", onun ahlâken düştüğü feci duruma işaret edilen bu hadiste "mürekkeb teşbih" bulunduğu dikkat çekmiştir.¹¹⁴ Bu tür teşbihin kıyâsî mesel anlamına geldiğini önce belirtmiştik.

2. Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Herhangi bir sadaka verip de sonra sadakasından dönen kişinin hali, kusup da sonra kusmuğunu yiyen köpeğe benzer."¹¹⁵

Hadiste verdiği sadakadan dönen kişinin bu durumu, bir köpeğin kusmuğunu yemesine benzetilmiştir. Verilen sadakadan dönme işinin böylesine etkili bir benzetmeyle temsil edilmesi, söz konusu eylemin ahlâk açısından son derece düşük ve çirkin iş olduğunu göstermektedir.

3. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مثل المؤمن الذي يقرأ القرآن مثل الأترجة ريحها طيب وطعمها طيب، ومثل المؤمن الذي لا يقرأ القرآن مثل التمرة لا ريح لها وطعمها حلو، ومثل المنافق يقرأ القرآن مثل الریحانة ريحها طيب وطعمها مرّ = "Kur'ân okuyan mü'min turuncgillere benzer; kokusu da güzeldir, tadı da güzeldir. Kur'ân okumayan mü'min ise, hurmaya benzer; kokusu yoktur, fakat tadı güzeldir. Kur'ân okumayan mü'nafık reyhana benzer; kokusu güzeldir, tadı ise acıdır. Kur'ân okumayan mü'nafık da Ebû Cehil karpuzuna benzer; kokusu olmadığı gibi, tadı da acıdır."¹¹⁶

Hadiste geçen (الأترجة), "Şam bölgesinde (الكباد) adıyla tanınan ve kabuğundan çok güzel reçel yapılan tadı lezzetli ve ekşi, kokusu hoş bir meyve türü" şeklinde tanımlanmıştır. (الریحانة), Yâsemin'e benzeyen güzel kokulu bir çiçek çeşididir. Bu, fesleğen bitkisi olsa gerektir. (الحنظلة) ise, tadı acı, görünümü çirkin

→ *Kitâbü emsâli'l-hadîs*, s. 83 (44); Ebu's-Şeyh, *Kitâbü'l-emsâl*, s. 217 (320); Abdülmeccid Katâmiş, *el-Emsâl el-Arabiyye*, s. 163.

¹¹⁴ Ali el-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*, thk. Halîf Meyyis, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1992, I, 230.

¹¹⁵ Buhârî, Hibe, 14; Müslim, Hibât, 5, 6, 8; Ebû Dâvûd, Büyü', 81; Tirmizî, Büyü', 62; Nesâî, Hibe, 3, 4; İbn Mâce, Hibât, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 237; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, X, 293 (10704); a.mlf, *el-Mu'cemu's-sağîr*, II, 104; a. mlf, *er-Ravdu'd-dânî*, II, 218 (1056); Râmhümmüzi, *Kitâbü emsâli'l-hadîs*, s.127 (96); Dârakutnî, *es-Sünen*, thk. Abdullah Hâşim Yemân el-Medenî, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1966, III, 42 (177). Ebu's-Şeyh, *Emsâli'l-hadîs*, s. 227 (335).

¹¹⁶ Buhârî, Et'ime, 30; Fedâilü'l-Kur'ân, 17, 36; Müslim, Müsâfirîn, 243; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, XII, 168 (7237); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, IX, 136 (8670); Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, II, 337 (1973); Kudâ'î, *Müsnedü's-şihâb*, II, 289 (1381). Mesel için bkz. Hakîm et-Tirmizî, *el-Emsâl*, s. 44, 45; Râmhümmüzi, *Kitâbü emsâli'l-hadîs*, s. 85 (46); Ebu's-Şeyh, *Kitâbü'l-emsâl*, s. 215 (318); Abdülmeccid Katâmiş, *el-Emsâl el-Arabiyye*, s. 163.

bir ağaç olup acılığı ve görüntüsünün iticiliği yüzünden devenin bile yemediği bir bitki olarak açıklanmıştır.¹¹⁷

Hadiste dört adet mesel, bir başka anlatımla "temsîlî teşbih" bulunmaktadır. Bunlardan ikisi mü'minle, diğer ikisi de münafıkla ilgilidir. Birinci temsilde, Hz. Peygamber, "Kur'ân okuyan mü'mini turunç meyvesine" benzetmiştir. Benzetme yönü, "her ikisinde de zâhir ve bâtının temiz ve hoş olması"dır. Bu husus, (ریحها طيب وطعمها طيب) ifadesinden anlaşılmaktadır. Mü'min içindeki iman cevheri sebebiyle bâtını temiz olduğu gibi, okuduğu Kur'ân sebebiyle marifet kokusu salgıladığı için zâhirinin güzelliği ortaya çıkar. Tıpkı bunun gibi, turunç meyvesi kesilip yenildiğinde bâtının güzelliği, kabuğunun güzel koku salgılamasıyla da zâhirinin güzelliği ortaya çıkar. İkinci temsilde, "Kur'ân okumayan mü'min, kalbinde imanın mevcudiyeti itibariyle, tadı hoş fakat hiç kokusu olmayan hurmaya" benzetilmiştir. Benzetme yönü, "zâhirin değil, bâtının temiz ve hoş olması"dır. Bu husus (لا ریح لها وطعمها حلو) cümlesinden anlaşılmaktadır. Kur'ân okumayan mü'minin sadece bâtını güzeldir. Çünkü kalbinde iman cevherini taşımaktadır. Zâhirinde ise, Kur'ân okumadığı için güzel koku esintilerinden mahrumdur. Tıpkı hurmanın tadı olup da, güzel kokudan mahrum olması gibi. Üçüncü temsilde "Kur'ân okuyan münafık, kokusu güzel, tadı acı olan fesleğen bitkisine" benzetilmiştir. Buradaki benzetme yönü "zâhirin güzel, bâtının bozuk olması"dır. Bu husus (ریحها طيب وطعمها مر) cümlesinden anlaşılmaktadır. Kur'ân okuyan münafık iman cevherinden mahrum olduğu için, bâtını kötü bir kişidir. Fakat okuduğu Kur'ân sayesinde güzel koku yayar. Tıpkı kokusu hoş, tadı acı reyhan bitkisi gibi. Dördüncü temsilde ise "Kur'ân okumayan münafık, ne kokusu ne de tadı olan Ebû Cehil karpuzuna" benzetilmiştir. Bu temsildeki benzetme yönü ise "hem zâhir hem de bâtının çirkin olması"dır. Bu husus da yine (ليس لها ریح وطعمها مر) cümlesinden anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Kur'ân okumayan münafık da hem zâhiri hem bâtını hayırdan yoksun bir kişidir. Aynı hem kokusu olmayan hem de tadı acı olan Ebû Cehil karpuzu gibi.¹¹⁸

Aynî (855/1461) "buradaki teşbih ve temsil makul bir manaya şamil olan bir vasıf olup, bu manayı ancak görülen ve hissedilen bir şeylerle tasviri ortaya çıkarabilir" demiştir. Gerçekten de bu manaları ifade için Hz. Peygamber'in bu hadiste ortaya koyduğundan daha uygun, daha akla yakın ve daha kapsayıcı ifade şekli bulunmasa gerektir. Çünkü müşebbeh olan insanlarla, benzetildikleri şeyler, buradaki taksime tamamıyla uymaktadır. Çünkü insanlar ya mü'min, ya gayr-i müslim olurlar. Gayr-i mü'min de ya halis münafık, ya da hükmen münafık olurlar.

SÜİFD / 23

¹¹⁷ Abdurrahman Hasen Habenneke el-Meydânî, *Ravâi' min akvâli'r-rasûl*, s. 93, 94; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Min künûzi's-sünne*, s. 66.

¹¹⁸ Abdurrahman Hasen Habenneke el-Meydânî, *Ravâi' min akvâli'r-rasûl*, s. 96; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Min künûzi's-sünne*, s. 67, 68.

Hız. Peygamber çeşitli evsafa insanları, topraktan biten ve ağaçta yetişen bitki ve meyvelere benzetmiştir. Çünkü bunlarla insanların amelleri arasında benzerlikler vardır. Ameller insanların meyveleridir. Ağaçta yetişen turunç ile hurmayı mü'mine tahsis etmiş, topraktan yetişen Ebû Cehil karpuzu ile reyhanı münafığa bırakmıştır. Böylece mü'minin şanının ve ilminin yüceliğine, münafığın da şanının düşüklüğüne ve amellerinin hiçliğine ve faydasızlığına işaret etmiştir.¹¹⁹

Bu noktada düşünülmesi gereken bir diğer husus, bu tür sözlerin kalıba dökülüp ortaya çıkmasında Hz. Peygamber'in hadislerinin ne ölçüde rolünün bulunduğu meselesidir.

c. Hadis Mesellerinin Edebiyat ve Kültüre Etkisi

Edebî söz kalıbı olan mesellerin edebiyat ve kültürü etkilememesi düşünülemez. Mesellerde gizli veya açık olarak teşbih unsuru, belirleyici bir faktör durumundadır. Bu durum, kıyâsî mesellerde daha da ön plâna çıkmaktadır. İnsanların benzetmelerden tamamen uzak kalarak konuşması, özellikle edebî parlıtı içeren söz ve ifadeler ortaya koyması, dil zevkine uygun eserler vermesi mümkün değildir. Çünkü en etkili beyan sanatları olan mecaz ve istiâreler, hep teşbihe dayanan söz sanatlarıdır. Yukarıda sunduğumuz çeşitli mesel örnekleri, bu gerçeği ortaya koymaktadır.

Ancak hadis mesellerinden veciz mesel türüne uygun olan örneklerin, insanların konuşmasını ve dilini, kıyâsî mesellerden daha fazla etkilediğini tespit etmemiz gerekir. Bu çeşit meselin kısa ve veciz oluşu, herhangi bir olayla ilişkili olarak söylenmiş olması, benzer durumlarda hemen hatırlanmasını kolaylaştırıcı bir unsur olsa gerektir.¹²⁰ Benzer bir durum, veciz mesel örneği kısa hadisler için söz konusudur. İslâm toplumlarında, genellikle bu tür rivayetlerin muhtevası, atasözü formu içinde karşımıza çıkmaktadır.

Merhum hadis hocalarımızdan Selman Başaran, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri* adlı kitabı,¹²¹ bu bağlamda önemli bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Veciz mesellerin ortaya çıkmasında hadislerin etkisini tespit için, bu eser ve benzerlerinden bazı örnekleri, hadislerin kaynak değeri ve değerlendirme konusunda önemli ilâvelerde bulunarak, hatta sınırlı da olsa hadis değişikliği yaparak aktara-

¹¹⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 38.

¹²⁰ Yıllar önce Suriye'de bulunduğum sırada üniversite yurdunda, yemek yerlerken uğradığım Arap arkadaş grubu beni görürünce, hep bir ağızdan koro halinde, (شرف أستاذ، تحبك هماتك) = "Buyur üstat, kaynanan seni seviyor" dediklerinde çok şaşırılmış, Türkiye'de çok yaygın olan bu sözün, Araplar tarafından da aynı bağlam ve konumda kullanıldığını görmüş, tekerleme türü kısa söz kalıplarının gücü ve yaygınlık oranının yüksekliğine tanık olmuştum.

¹²¹ Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1994.

cağız. Önce Türk atasözünü, hemen devamında, bu sözün muhtevasını yansıtan hadisi vermemiz, mukayese imkânı vermesi bakımından faydalı olacaktır.

1. "Ödünç yiyen kesesinden yer."¹²² العارية مؤداة والمنحة مردودة والدين مقضيّ = "Emânet geri verilir, ödünç alınan mal iâde edilir, borç ödenir, kefil borçlu hükmündedir."¹²³

2. "Acele işe şeytan karışır."¹²⁴ التآني من الله والعجلة من الشيطان = "Teennî ile hareket Allah'tan, acele şeytandandır."¹²⁵

3. "Ağaç yaş iken (fidan iken, yeşillen, genç iken) eğilir."¹²⁶ العلم في الصغر كما مثل الذي = "Küçük yaşta ilim öğrenmek taşta nakış yapmak gibidir."¹²⁷ مثل الذي = "Küçük yaşta ilim öğrenenin durumu taşta nakşeden gibidir; büyük yaşta ilim öğrenenin durumu ise suya yazı yazan kimse gibidir."¹²⁸

3. "Can çıkmayınca huy çıkamaz."¹²⁹ إن معيّر الخلق كمعير الخلق إنك لا تستطيع أن = "Huyunu değiştiren kişi, yaratılışını değiştiren kişiye benzer. Çünkü onun yaratılışını değiştirmedikçe huyunu değiştiremezsin."¹³⁰ إنكم لن تستطيعوا أن = "Onun yaratılışını değiştirmedikçe huyunu değiştiremezsiniz."¹³¹

¹²² Feridun Fâzil Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul, 1977, s. 445.

¹²³ Tirmizî, *Büyü*, 39; Ebû Dâvûd, *Büyü*, 88; İbn Mâce, *Sadakât*, I; Dârimî, *Büyü*, 56; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 222, V, 267, 293; Dârakutnî, *Sünen*, thk. Abdullah Hâşim Yemânî, el-Medenî, Dâru'l-ma'hîfe, Beyrut, 1966, III, 40 (166); Kudâ'î, *Müsnedü's-şihâb*, I, 64 (50). Hadis "sahîh" bulunmuştur. Bilgi için bkz. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 258; Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ*, 3. bsk. Dâru'l-kütüb el-İlmiyye, Beyrut, 1988, II, 686 (1695); Elbânî, *Silsiletü'l-ehdâsü's-sahîhâ*, II, 166 (610).

¹²⁴ Numan Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, s. 245.

¹²⁵ Taberânî, *el-Mu'cemül-kebir*, VI, 122 (5702); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VII, 247 (Eserin muhakkıki Hüseyin Selîm Esed hadisin "zayıf" olduğunu söylemiştir); Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, III, 310 (Eserin muhakkıki hadisin "hasen" olduğuna işaret emiştir); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 104 (20057); a. mlf, *Şu'abü'l-îmân*, IV, 89 (43567); Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 78.

¹²⁶ Feridun Fâzil Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimler*, s. 29.

¹²⁷ Rivayeti, Beyhakî (458/1066) "el-Medhal" adlı eserinde Hasen el-Basrî (110/428)nin sözü olarak; İbn Abdilber (463/1071) yine aynı tâbiînin sözü olarak (طلب الحديث في الصغر كالنقش في الحجر) lâfziyla nakletmiştir. Bilgi için bkz. Sehâvî, Muhammed Abdurrahman Muhammed, *el-Mekâsîdül-hasene*, thk. Muhammed Abdullah es-Sıddîk, Dâru'l-Edeb el-Arabî, Mısır, 1956, s. 287; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 66.

¹²⁸ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 125; Ebu'd-Derdâ rivayeti olan hadis "zayıf" bulunmuştur. Bilgi için bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 748 (1757); Elbânî, *el-Câmiu's-sağîr ve ziyâdetüh*, I, 1202 (12018).

¹²⁹ Feridun Fâzil Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimler*, s. 139.

¹³⁰ Buhârî, Ebû Abdillâh İsmail b. Muhammed, *el-Edebü'l-müfred*, 3. bsk. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru'l-beşâir el-İslâmiyye, Beyrut, 1989, s. 107 (283); Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-htâb*, I, 232 (893). Elbânî hadisin bu lâfzının "zayıf" olduğunu söylemiştir. Bilgi için bkz. *el-Câmiu's-sağîr ve ziyâdetüh*, I, 480 (4791).

¹³¹ Taberânî, *el-Mu'cemül-kebir*, IX, 178 (8884, 8885). Heysemî bu rivayetin râvîlerinin sika olduğunu söylemiştir. Bilgi için bkz. *Mecmau'z-zevâid*, VII, 402. Ancak tespitlerimize göre bu rivayet Hz. Peygamber'e isnat edilmeden verilmiştir.

4. "Etme komşuna gelir başına."¹³²; "Çalma kapımı çalarlar kapını."; "Ne ekersen onu biçersin."; "Ne doğrarsan aşına o çıkar kaşığına."¹³³ كما تدين تدان = "Ne edersen onu bulursun."¹³⁴

5. "Sürüden ayrılanı kurt kapar."¹³⁵ عليكم بالجماعة فإنما يأكل الذئب الشاة = "Birikilmeye bakın. Çünkü sürüden ayrılan koyunu mutlaka kurt yer."¹³⁶

6. "Dost acı söyler."¹³⁷ قل الحق وإن كان مرًا = "Acı da olsa gerçeği söyle."¹³⁸

7. "Hatasız kul olmaz."; "Beşer şaşar."¹³⁹ كل بني آدم خطاء = "Bütün insanlar hata yapar."¹⁴⁰

7. "Sık gidersen dostuna, yatar arka üstüne."¹⁴¹ زر غبًا تزدد حبًا = "Ziyareti aralıklı yap ki, sevgin artsın."¹⁴²

¹³² Feridun Fâzıl Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimler*, s. 229.

¹³³ Numan Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, s. 301.

¹³⁴ Abdurrezâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, 2. bsk. thk. Abdurrahman el-Azamî, *el-Mektebü'l-İslâmî*, Beyrut, 1983, XI, 178 (20262); Ahmed b. Hanbel, *ez-Züh'd*, I. bsk. Dâru'l-kütüb el-İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 142; Hatîb el-Bağdâdî, *İktizâ'u'l-ilm el-amel*, 4. bsk. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *el-Mektebü'l-İslâmî*, Beyrut, 1397, s. 98; Ebû Nu'aym, *Hilye*, III, 376, IV, 48, VI, 37, 107. Ebû Kılâbe, İbn Ömer ve Ebu'd-Derdâ gibi kişilerden rivayet edilen hadisin merfû, mürsel ve mevkûf senetlerinden söz edilmiş ve sonuç itibarıyla "zayıf" bulunmuştur. Bilgi için bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 335 (902); Elbânî, *el-Câmiu's-sagîr ve ziyâdetüh*, I, 612 (6119), 967 (9757); a. mlf, *Silsiletü'l-ehâdîs ed-da'ife*, IV, 77 (1576). Mâlik b. Dinâr (131/748) rivayetin Tevrat'ta geçtiğine işaret ederken (*İktizâ'u'l-ilm el-amel*, s. 98); Münâvî (1031/1622) İncil'de geçtiğini söylemiştir. Bilgi için bkz. *el-İthâfâtü's-seniyye bi'l-ehâdîsi'l-kudsîyye*, thk. Muhammed Âtîf ez-Zu'bi, Müessesetü'r-risâle, s. 105.

¹³⁵ Feridun Fâzıl Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimler*, s. 496.

¹³⁶ Ebû Dâvûd, *Salât*, 46; Nesâî, *İmâme*, 48; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 446. Hadis için Hâkim "sahîh" derken; Elbânî "hasen" hükmü vermiştir. Bilgi için bkz. Hâkim, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, I, 247; Elbânî, *el-Câmiu's-sagîr ve ziyâdetüh*, I, 1064 (10638).

¹³⁷ Ömer Âsım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981, s. 210.

¹³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 159; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 76 (361); Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 168; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XXIII, 278; Kudâ'î, *Müsnedü's-şihâb*, I, 378 (422, 651) Ebû Zer'in merfû olarak rivayet ettiği hadisin şâhitleri de bulunmaktadır. Bilgi için bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 884 (1890). (ما من صدقة أحب إلى الله من قول الحق) ve (قل الحق ولو على نفسك) gibi lâfızları da tespit edilen hadisin özelliklerle (أوصاني أن أقول الحق وإن كان مرًا) şeklinde gelen Ebû Zer hadisinin "sahîh" olduğu bildirilmiştir. Hadis için bkz. İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 92 (449); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, II, 156 (1648); a. mlf, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VII, 364 (7739); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 91 (19973); Ebû Nu'aym, *Hilye*, I, 160, II, 357. İbn Hacer, Elbânî ve Şuayb el-Arnaût, hadisin "sahîh" olduğunu söylemişlerdir. Bkz. İbn Hacer, *Telhisu'l-habîr*, III, 52 (1265); İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 92; Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-terhîb*, II, 287 (2320), 336 (2525).

¹³⁹ Numan Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, s. 279.

¹⁴⁰ Tirmizî, *Kiyâme*, 49; İbn Mâce, *Züh'd*, 30; Dârimî, *Rikâk*, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 198; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 301, No. 2922 (Hüseyn Selim Esed hadisin "zayıf" olduğuna hükmetmiştir); Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 301; Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, V, 420 (7127).

¹⁴¹ Feridun Fâzıl Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimler*, s. 480. Nitekim "Sık gelir gidersen olmaz her yere, ya muhabbet kalker ya bir hal olur", dizesi, halk edebiyatımıza ve türkülerimize girmiştir.

¹⁴² Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, Dâru'l-marife, Beyrut, ty. s. 330 (2535); İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 386 (6230); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, IV, 21 (3535); a. mlf, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, II, 210 (1754), III, 248 (3052); a. mlf, *el-Mu'cemü's-Sagîr*, I, 107; a. mlf, *er-Ravdu'd-dânî*, I, 187 (296); Ebu's-Şeyh, *Kitâbü'l-Emsâl*, s. 12 (14); Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, VI, 326 (8362), 327 (8363) 328 (8371); Hâkim, *el-*

8. "Gülme komşuna gelir başına."¹⁴³ لا تظهر الشّماتة لأحيك فيرحمه الله ويتليك = "Kardeşinin başına gelen musibete sevinme. Olabilir ki, Allah ona merhamet eder de seni hastalığa dûçâr eder."¹⁴⁴

9. "Âşğın gözü kör olur."¹⁴⁵ حَبْك الشيء يعمي ويصم = "Bir şeyi sevmen gözü kör, kulağı sağır eder."¹⁴⁶

10. "Ev alma, komşu al."¹⁴⁷ الجار قبل الدار = "Evden önce komşu gerekir."¹⁴⁸
التمسوا الجار قبل شراء الدار = "Ev almadan önce komşu araştırınız."¹⁴⁹

SONUÇ

Çalışmamızda 16 veciz hadis meseli, 18 temsîl veya diğer adıyla kıyâsî hadis meseli olmak üzere, 34 örnek zikrederek onlarla hangi anlamların kastedildiği konusuna açıklık getirmeye çalıştık. Ulaştığımız sonuç ve önerileri şöyle sıralayabiliriz:

Türkçe'de "örneklendirme" şeklinde karşılanan "darb-ı mesel getirme"de amaç, uzak olanı yaklaştırmak, kapalı olanı aydınlatmak ve anlatılmak istenen manayı, âdetâ gözle görürüz ve ele tutulur tarzda canlandırıp tasvir etmektir. Her

→

Müstedrek ale's-Sahîhayn, III, 347; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 175; Kudâ'î, *Müsnedü's-şihâb*, I, 366 (406, 629), 367 (632).

¹⁴³ Feridun Fâzil Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimler*, s. 262.

¹⁴⁴ Timizî, *Kıyâme*, 54; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed, Dâru'l-va'y, Halep, ty. I, 355 (465); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XXII, 53 (127), a. mlf, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I, 214 (384), IV, 305 (3379); Ebu's-Şeyh, *el-Emsâl fi'l-hadîs*, s.121 (202); Kudâ'î, *Müsnedü's-şihâb*, II,77 (592, 917), 78 (919)

¹⁴⁵ Ömer Âsım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, s. 141.

¹⁴⁶ Ebû Dâvûd, *Edeb*, I 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 194; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 107 (1853); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IV, 334; a. mlf, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, II, 340 (1454), 346 (1468); Ebu's-Şeyh, *Kitâbü'l-Emsâl fi'l-hadîs*, s. 70 (115); Kudâ'î, *Müsnedü's-şihâb*, I, 157 (151, 219). Her ne kadar İbnü'l-Cevzî ve Sağânî hadisin "mevzû" olduğunu söylemişlerse de, İrâkî ve Sehavî gibi âlimler bu hükmü mübâlağalı bulmuşlardır. İrâkî "Hadis hakkında Ebû Dâvûd'un sükut etmiş olması bizim için yeterlidir. Mevzû' değildir. Kaldı ki za'fi da şedîd değildir, hadis hasendir" demiş, İbn Hacer de İrâkî'nin bu hükmüne katılmıştır. Sonuçta ihtiyatlı bir hükümle onun en azından "zayıf" olduğu söylenebilir. Bilgi için bkz. İrâkî, *Tahrîcü ehâdîsi'l-lhyâ*, III, 15; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 79 (1095); Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîs ed-da'îfe*, IV, 348 (1868).

¹⁴⁷ Ömer Âsım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, s. 233.

¹⁴⁸ İbn Ebîd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kuraşî, *Mekârimü'l-ahlâk*, thk. Mecdî es-Seyyid İbrahim, Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire, 1990, s. 107 (Merfû değil); Ebu's-Şeyh, *Kitâbü'l-Emsâl fi'l-hadîs*, s. 144 (232); Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûni'l-hıtab*, II, 119 (2624) Süyûtî ve Aclûnî, hadisin senedinde "metrûk" bir râvî bulunmasına rağmen, (الجار ثم الدار والرفيق ثم الطريق) lâfzıyla Râfî' b. Hudeyc'den gelen şâhitleri bulunduğu dikkat çekerek "zayıf" olduğuna işaret etmişlerdir. Elbânî de onların bu hükmüne katılmıştır. Bilgi için bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 203 (531), II, 34 (1051); Elbânî, *el-Câmiu's-sağîr ve ziyâdetüh*, I, 639 (6389); a. mlf, *Silsiletü'l-ehâdîs ed-da'îfe*, VI, 176 (2675).

¹⁴⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, IV, 268 (4369); Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 300 (Senetteki Ebân b. el-Muhabber metrûk bir râvîdir); Kudâ'î, *Müsnedü's-şihâb*, I, 412 (463, 709). Elbânî hadisin "çok zayıf" olduğuna hükmetmiştir. Bkz. *el-Câmiu's-sağîr ve ziyâdetüh*, I, 308 (3072); a. mlf, *Silsiletü'l-ehâdîs ed-Da'îfe*, VI, 175 (2674).

hangi bir mana veya düşüncenin bu şekilde temsili, sözü güçlendirir ve manaya parlaklık kazandırır.

Soyut olarak ifade edildiğinde de zihne ulaşan mana ve düşünceler, mesel üslûbuyla sunulduğu zaman his ve vicdana ulaşma imkânı bulur. Bu durum muhabibin akfî, hissî ve vicdanî kuvvelerinin tamamının uyanılmasını ve anlatılan konuyu âdeta yaşamasını sağlar. Çünkü zihin, insan beynine ulaşan kanallardan sadece biridir.

Mesel kullanımı, tabiatı gereği dilden dile çabuk yaygınlaşan söz kalıpları olduğu için, verilen mesajın çok çabuk algılanmasını sağlayan bir eğitim materyali olarak düşünülmelidir. Esasen Kur'ân ve Hadis mesellerinin ortaya konuluşundaki başlıca amaç bu husustur. Çalışmamızda ortaya koyduğumuz bilgi ve tespitler, temelinde teşbih bulunan bu örneklendirme metodunun, bizzat Hz. Peygamber tarafından sıkça kullanıldığını göstermektedir. Bu nokta, çağımızda eğitim ve öğretim faaliyeti yürüten özel ve tüzel şahısların dikkatlerine sunulması gereken bir husustur.

Türk dilinde kullanılan birçok atasözünün doğmasında özellikle "veciz mesel" tanımına uyan hadislerin büyük bir etkisi görülmektedir. Bu durum, hadislerin bir toplumun kültürünü oluşturmadaki rolünü doğruladığı kadar, aynı zamanda, Türklerin Müslüman olmalarından sonra İslâm kültür ve medeniyetinden ileri derecede etkilendikleri yönündeki düşüncelerin haklılık derecesini güçlendiren bir tespittir. Nitekim Selman Başaran *Hadislerin Türk Atasözlerine Etkisi* adlı çalışmasında ele aldığı 400 küsur rivayetten 285'nin hadislerle doğrudan, 140 kadarının da dolaylı olarak ilgili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

HADİS MESELLERİ (Mahiyet, Literatür, Örnekler)

THE PARABLES IN HADITH (Nature, Literature, Examples)

Muhittin UYSAL

Mesel literally means similar, proof and famous word. The metaphorical similes used in teaching and education today were used in hadiths by Prophet Muhammad. The hadiths of Prophet Muhammad in this subject were compiled in the books which are called *Emsal al-Hadith*.

There are forty three parables in al-Qur'an. But, the parables in Hadith are unlimited. Undoubtedly, the researchers of Arab considered these parables vastly and wrote the books of parables and worked hard to collect and explain them.

The parable is two kinds: pithy parable and compound-analogical parable. The pithy parables are short sentences which are received from long-term experiences. But, the analogical parables came in wonderful and suitable to al-Qur'an's parables used for the purpose of promising or awaking, frightening or giving a piece of good news, forbidding or making permissible, warning or inciting.

Key words: Prophet, Hadith, Parables of Hadith, Education

الأمثال في الحديث: الماهية، الكتب، الأمثلة

المثل في اللغة بمعنى التشبيه والحجة والحديث المشهور. إن الأمثال التي تستخدم في التعليم والتربية اليوم كان يستعملها النبي محمد عليه السلام في أحاديثه. فهذه الأحاديث قد جمعت في كتب باسم أمثال الحديث. وفي القرآن ثلاثة وأربعون مثلا، أما الأمثال التي وردت في السنة فليس هناك حصر دقيق. ومما لا شك فيه أن الباحثين العرب اهتموا بالأمثال اهتماما كبيرا فأفردوا لها مؤلفات وبذلوا جهدا كبيرا في جمعها وشرحها.

SÜİFD / 23

105

والمثل نوعان: المثل الوجيز والمثل القياسي، فالأمثال الوجيزة ليست إلا جملا قصيرة نتيجة تجارب طويلة. أما الأمثال القياسية فهي التي جاءت على نسق الأمثال في القرآن والتي ساقها الله للوعيد أو الوعيد وللتحليل أو التحريم وللترغيب أو الترهيب.

